

A kötődés szerepe

**– Érzelmileg bevonódott emberek politikai nézetei a veszprémi
tragédia után**

jelige:

KDT 219

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
A sportolóval való azonosulás, mint érzelmi érintettség.....	6
Az előítélet eltérő okai.....	10
A nézetrendszer stabilitása és a rá épülő attitűdök labilitása.....	12
A kutatás módszere.....	16
Az érzelmileg érintett személyek elkülönítése a mintában: a szurkolók csoportja	20
A hipotézisek tesztelése.....	24
Az érzelmi kötődés másik aspektusa: az idegenellenesség.....	29
Az új hipotézis tesztelése.....	34
Összegzés és kitekintés.....	42
Melléklet.....	43
Felhasznált irodalom.....	55

Bevezetés

A Jobbik 2009-ben valósággal berobbant a közéletbe, s a párt által okozott meglepetés a politikatudomány berkein belül is komoly visszhangot váltott ki. Azóta persze már sokkal tisztábban látni a parlamenti újonc sikerének a „titkát”. Kiderült a fő motívum, ami a szavazókat a párt támogatására készítette. 2009 elejére egy romaellenes klíma alakult ki, amire a médiában keringő hírek jelentősen ráerősítettek (Karácsony-Róna 2010, Enyedi-Benoit 2011). Az olyan sajnálatos ügyek, mint például az olaszliszkai gyilkosság, visszatérő hivatkozássá váltak a sajtóban, jelentőségük mára már egyenesen szimbolikus (Vörös 2009). Ez alól alighanem Marian Cozma tragédiája sem kivétel, amely azon kevés történet közé tartozik, ami a politikailag inaktív rétegeket is megrendítette. Mint ismeretes, a sportolót 2009. február 8-án szíven szúrták. Az MKB Veszprém KC néhai játékosának ügye azóta is mind a mai napig felkavarja az érzelmeket. Politikatudományi szempontból azért érdemel külön figyelmet ez a döbbenetes bűncselekmény, mivel a vizsgálatok szerint a veszprémi gyilkosság komoly lélektani jelentőséggel bírhatott a Jobbik megerősödésének folyamatában (Karácsony-Róna 2010:51). Legalábbis ez olvasható ki a napirendelemzésekből, valamint a lakosság hírzérzékeléséből. Mindez nyilván visszavezethető a feltételezett elkövetők származására; a téma exponáltsága előtérbe helyezhette a romaellenes predispozíciókat, ahogyan azt a fentebbi szerzőpáros indokolja. Ez a magyarázat teljesen életszerűnek látszik, de szükségesnek tűnik egy mikroszintű vizsgálat ugyanebben a témakörben, mivel az országos reprezentatív minta elfedhet bizonyos „sporadikus hatásokat” (Dunleavy 2003).

A Cozma-üggyel foglalkozó esettanulmány egy másik szempont miatt is fontos lehet. A makroszintű kutatások lehetővé teszik a romákkal kapcsolatos attitűdök mérését, ugyanakkor az egyes ügyekben való emocionális érintettséget szinte lehetetlen kimutatni. A korábbi erőfeszítések révén tudhatjuk, hogy a romaellenesség lényeges motívum a pártszimpátiák meghatározásában, de az érzelmi bevonódás relevanciájáról a napirendelemzések csak közvetve szolgálnak információval. Nem kizárt azonban, hogy ez is fontos tényező. 2009 elején egy kutatás szerint a hazai felnőtt lakosság háromnegyede nem szívelte a romákat, 40 százaléka pedig hevesen elutasította őket (Marián 2009). A

kínálati oldalon tehát rengeteg olyan potenciális szavazó volt, akinek ez alapján a Jobbikra kellett volna voksolnia. Márpedig a párt választási eredménye elmaradt ettől, hiszen az alakulat ugyanebben az évben az EP-választáson a voksok 14,77%-át szerezte meg. Miért nem szavaztak hát a Jobbikra olyan választópolgárok, akik szintén erős romaellenes predispozícióval rendelkeztek, és vélhetően ugyanúgy értesültek a napirenden szereplő ügyekről? Ez a kérdés talán elsőre triviálisnak tűnik, és nyilván többféle magyarázatot adhatunk rá. Eleve szerepet játszhatott az, hogy a Jobbik nem üres térben küzdött a választópolgárok voksaiért. A korábbi meghatározó pártok már régóta ápolták a kapcsolataikat a közönséggel, a társadalomba logikusan mélyebben voltak beágyazódva. Emellett a részvételi adatok egyértelműen mutatják a választók elhidegülését a politikától, vagyis egy másik válasz szerint sokan távol maradtak a szavazóurnáktól. Ez azonban mégsem tűnik elegendő magyarázatnak, hiszen az EP-választás, majd a következő évi szavazás éppen a korábbi törvényszerűségeket tette zárójelbe, és a kutatók nem is spóroltak a drámai jelzőkkel. A korábban bebetonozottnak hitt, nemzetközi szinten is komoly mértékű pártidentitás (Tóka 2006) rövid időn belül szétporladt. A választói volatilitás elképesztően magas mértéke minden képeletet felülmúlt a legutóbbi parlamenti választáson (Enyedi-Benoit 2011), amely egy új párt számára mindig kivételes lehetőséget jelent. Ez az időszak ráadásul explicit módon a felszínre hozta a társadalom egyik legnagyobb tabutémáját is. A Jobbik a cigányság-tematikával nem egyszerűen görbe tükröt tartott a politikai elitnek, hanem a lakosság döntő részének a véleményét fogalmazta meg.

A választók elsőprő hányadához eljutott a romákhoz köthető bűncselekmények híre. Noha érvényesült az agenda setting első szintje (Karácsony-Róna 2010:50), ám egyes szerzők szerint az olyan típusú adatfelvételek, amelyek a lakosság hírérzékelését mérik, inkább a válaszolók kognitív ismereteiről adnak számot. Azonban ez még nem feltétlenül jelent egyet az ügyek „átérzésével” (Mutz 2007). Ez a tanulmány most azt a kérdést igyekszik körbejárni, hogy vajon az ügyekben való érzelmi érintettség szerepet játszhatott-e a Jobbikhoz való közeledésben?

Mivel a dolgozat a Cozma-ügybe való érzelmi bevonódás jelentőségét taglalja, ezért különösen az MKB Veszprém KC szurkolóinak politikai értékvilágára fókuszálunk. Miként néz ki most a gyilkosság után a csapat elkötelezett híveinek a pártpreferenciája? Hol állnak ők a szélsőjobboldalíságot mérő skálán és a többi dimenzióban? Először a sportszociológia szakirodalmára alapozva próbáljuk megindokolni, miért is sodródhattak bele a szurkolók a tragédiát övező politikai konfliktusba. Majd áttekintjük az előítéletesség két különböző motivációjának az elméletét. Ez azért különösen fontos, mivel a

romaellenesség egyik motivációja nem a szélsőjobbboldalissággal függ össze. A dolgozatban alkalmazott módszertan arra a szociálpszichológiai felismerésre épül, miszerint a nézetrendszer sokkal stabilabb, mint az előítéletes attitűd. Utóbbira a külső kontextus, az aktuális közhangulat nagy hatást gyakorolhat. Ezért ha az olyan ügyek, mint a veszprémi gyilkosság kauzális jelentőséggel bírnak a pártszimpátiák szempontjából, akkor az érintett szurkolók személyiségstruktúrájában változásnak kellett bekövetkeznie: az előítéletes attitűdjük megerősödhetett a nézetrendszerükhöz képest. Ennek empirikus megközelítéséhez figyelembe veszem a szélsőjobbboldali nézetrendszer és az attitűdök struktúrába szerveződését. Majd ennek nyomán kerül ismertetésre egy online survey kutatás, amely során a vizsgálatban részt vevő szurkolók politikai világlátását vizsgálom, mégpedig komplex módon. A szurkolók személyiségstruktúráját olyan emberekével vetem össze, akik érzelmileg kevésbé érintettek a tragédiában.

A sportolóval való azonosulás, mint érzelmi érintettség

A Marketing Centrum fentebb hivatkozott kutatása (Marián 2009) és az előítéletességről szerzett korábbi tapasztalatok (Enyedi-Sik-Fábián 2004) alapján a Jobbik sok támogatót remélhetett a romaügyi stratégiája révén. Ez az elgondolás nem is volt alaptalan, hiszen ezt a kapcsolatot támasztja alá a párt választóiról vett empirikus látlelet is (Karácsony-Róna 2010). A választási eredmények alapján azonban arra kell gondolnunk, hogy a romaellenesség és az ügyekről való értesülés szükséges, de nem elégséges feltétele a pártra való szavazásnak. Egyes emberek esetében ezeket a körülményeket egyéb szempontok felülírhatták. Logikusnak tűnik ezért tovább tapogatózni. Érdekes lehet behatolni az egyén magánszférájába, és számbavenni olyan a politikától független „személyes tapasztalatokat” is, amelyek egy ügy percepcióját meghatározhatják (Török 2005:35). De vajon mik lehetnek ezek a szempontok?

Egyes ügyeket fontosnak látunk, más ügyek felett pedig elsiklunk. A választók gondolkodásában a pszichológiai tényezők szerepét az utóbbi években felértékeltek a kutatók, egyre többen hangsúlyozzák az identitásjellegű kötődések fontosságát is (Enyedi 2004, Csigó 2003, Fábián 2005). Ezzel párhuzamosan a politikai szocializáció terei kibővültek, ma már a „nem formális tényezők” egyre erősebben esnek latba (Szabó 2009:24). A politológusok szociológusokkal együtt arra tapintanak rá, hogy a hagyományos tényezők jelentősége idővel csökken, s a független változók közé egyre „puhább” magyarázó elemeket is be kell vonni az elemzésekbe, ha valóságosabb képet

szeretnénk kapni a választók gondolkodásáról. Habár az identitás – amely manapság egyre kevésbé függ a hagyományos szocio-demográfiai tényezőktől – komoly magyarázóerővel bírhat a politikai attitűdök terén, a tudósok csak nem régóta kutatják hangsúlyosabban ezt a területet. Persze az identitás eredetileg nem is a politikatudomány vizsgálati tárgya, hanem a szociálpszichológiáé. McGraw (2006) szerint azonban a politikai elemzésben is nagy hasznát lehetne venni ennek a témának. Egy ügy politikai megítélésekor nem feltétlenül csak a klasszikus független változók jöhetnek számításba, hiszen a szimbolikus tényezők szintén fontosak lehetnek az egyének számára. Olyan attitűdtárgyak is jelentőséggel bírhatnak, amelyekhez az emberek egyszerűen érzelmileg kötődnek (Sears et al. 1979).

Ezzel összhangban a politikai pszichológia irodalma szerint a meggyőzés akkor a leghatékonyabb, ha a kognitív szinthez – az ismeretekhez - valamilyen érzelem is társul. Fontos lehet az ügghöz való érzelmi viszonyulás abban a tekintetben, hogy az milyen súllyal esik latba (Mutz 2007). Vagyis egyáltalán nem mindegy, milyen erős a kötődésünk ahhoz az attitűdtárgyhoz, amelyet az ügy érint. Ha ez nem fontos számunkra, akkor jó eséllyel az ügy sem fog bennünket érdekelni, és nem fog eszünkbe jutni a választófülkében. A fontosság pedig nem feltétlenül gazdasági értelemben értelmezhető, de nem is csak a cigányellenesség felől. Boninger, Krosnick és Berent (1995) szándékosan nem az önérték kifejezést használják, hanem tágabban szabják meg a kritériumokat. A személyes fontosságba a szociális identifikáció szintén beletartozik. Minél jobban azonosulunk valakivel, annál inkább érintve érezzük magunkat az azzal kapcsolatos témában. A kötődés annyit tesz, hogy szenvedéllyel tekintünk az attitűdtárgyra (Boninger-Krosnick-Berent 1995). Ha belegondolunk, ez az előfeltevés nagyon hasonlít a performatív hatás modelljéhez. Ez alapján az egyén azokba az ügyekbe vonódik be, amelyekhez motivációt érez, és ezen motiváció forrása az érzelmi azonosulás (Csigó 2005). Mindez a mostani helyzetre lefordítva azt jelenti, hogy hiába értesül valaki a Marian Cozma-t ért tragédiáról, önmagában ez a tény még nem válhat ki hatást. Mindenképpen valamilyen érzelmi kötődés szükséges az ügy iránt. Ebből kifolyólag az ügy potenciális érintettjeit nemcsak a romaellenesség dimenziójában kell keresni, hanem a Marian Cozma-hoz való viszonyulás tekintetében is. Egy erős affektív kötődés már olyan mértékben az identitás szerves részét képezi, hogy hatása kivetülhet az élet más területeire, legyenek azok akár politikai természetűek (Jasper 2006). Kézenfekvőnek tűnik a csapat szurkolóinak a politikai véleményét nagyító alá venni. A szurkolók esetében szinte biztosan létezik egy ilyen erős érzelmi ragaszkodás a kedvenc csapatukat érintő ügyek iránt. Emiatt ők tökéletesen illenek a vizsgálatunkba, mivel valószínűleg megfelelnek Zaller azon

előfeltevésének, hogy a hatást kiváltó ügy az egyén gondolkodásának a frontvonalába kerül (Karácsony-Róna 2010).

Jelen esetben az áldozat egy közismert sportoló volt, ezért érdemes megnézni a sportszociológiai irodalmat azzal kapcsolatban, hogy mit mond az érzelmi kötődésről. A szociológusok szerint a sport kifejezetten alkalmas emocionális kapocs kialakítására, mivel a mérkőzéseket rendkívül erős érzelmi töltés övezi. Korunk meglehetősen szabályozott társadalmában az ilyen alkalmak lehetőséget adnak arra, hogy elöntsenek minket az érzelmek (Dunning 1999). Kevés más területre jellemző az ilyen fajta érzelmi hullámvasút, ahol szinte csak agónia és mámor létezik. Ezek az élmények erős kötődést alakítanak ki, amely mind az egyén társas kapcsolataiban, mind pedig az identitásformálódásban megmutatkozik. A sportrajongók a mérkőzések nézése közben azonosulnak a játékosokkal (Duquin 2000, Falcos és Maguire 2005). Mindez a mérkőzéseken tapasztalható izgalomnak és drámának köszönhető, ezek ugyanis érzelmileg annyira felkavaróak, hogy a nézők nem tudják magukat kivonni az élményből. Minél erősebben azonosulnak a szurkolók a saját csapatukkal, annál mélyebb érzésekkel viseltetnek az iránt: a csapat gyenge szereplése depressziót és dühöt szülhet, ugyanakkor a szurkoló számára egyfajta öngazolással ér fel, ha sikeres a csapata¹. Sőt, a csapat sikere révén az elkötelezett szurkoló a saját társadalmi presztízsét is kedvezőbben ítéli meg (Duquin 2000). A sportrendezvények társadalmi jelentőségét csak növeli, hogy a kommunikációs forradalom révén elvesztette a lokális jellegét (Crawford 2004). Míg korábban egy csapat szurkolótáborát szinte kizárólag a helyiek alkották, addig mára már bárki figyelemmel tudja kísérni egy csapat szereplését. Emellett megfigyelhető a győzteshez való tartozás szabálya is, vagyis a sikeres együttesek mágnesként vonzzák a drukkerket. Éppen ezért a sport kitört a helyi szubkultúra kategóriájából, és egy komoly társadalmi igényt elégít ki szociálpszichológiai értelemben. A sportolók iránti rajongás hatása több jel szerint az élet más területein is jelentkezik. Egyre több tanulmány mutat rá a populáris kultúra – és ezen belül a sportsztárok - politikai szocializációs és attitűdformáló szerepére is (Lapchick 1999, Jackson-Darrow 2005²).

¹ Előre le kell szögezni, hogy ebben a dolgozatban a „szurkoló” kifejezést nem normatív értelemben használjuk, mivel ezalatt egyáltalán nem valami negatív jelenséget kell érteni. Szurkolók alatt nem „fejüket vesztett” emberekre gondolunk. Manapság mindenki különböző színterekhez kapcsolódik egyszerre, ugyanígy a szurkolók személyisége is összetett. Még maga a nagy szociológus, Norbert Elias is elismerte, hogy futballmérkőzések jelentette élmény alól nem tudta magát érzelmileg kivonni (Dunning 1999).

² Egy kísérlet szerint például a kanadai jégkorongozó, Wayne Gretzky rajongói hajlamosabbak voltak egyetérteni a sztár politikai véleményével, mint azok, akik kevésbé szimpatizáltak vele.

A patinás MKB Veszprém KC sportegyesület a férfi kézilabda-ligában sikert sikerre halmozott az utóbbi bő másfél évtizedben. Marian Cozma a csapat oszlopos tagja volt, sokak bálványa. A játékos oroszlánrészt vállalt az együttes 2008-as nagy nemzetközi menetelésében. Nem szorul tehát részletezésre, mennyire mélyen megviselte a tragédiája a rajongókat. Önmagukért beszélnek a megemlékezésekről szóló képsorok, az elhunyt sportolót magasztaló írások. Ugyanakkor az ügy igen erős politikai konnotációt kapott, nem utolsósorban azzal, hogy a Magyar Gárda már néhány órával a gyilkosság után megjelent Veszprémben³. Az eset nyomán olyan a klubhoz közeli véleményvezérek is megszólaltak, akik a gyilkosságot társadalompolitikai összefüggésekbe ágyazták bele (Baróti-Darcsi-Donát 2010). Szinte azonnal fény derült a feltételezett elkövetők roma származására. Nem mellesleg több politikus is szerepelt a tragédiával foglalkozó nagy nyilvánosságot kapott dokumentumfilmben, amelynek már a címe is sokatmondó⁴. Mindenki számára teljesen nyilvánvalóvá válhatott tehát ez a szélesebb kontextus, és joggal feltételezhető, hogy a rajongók is érzékelték ezt a politikai érdeklődésük mértékétől függetlenül. Márpedig ez alapot szolgáltatathatott számukra a politikába való bevonódásra. Egy korábbi esettanulmány szerint amennyiben valakinek az identitása veszélybe kerül, akkor érzelmileg nem tudja magát kivonni a konfliktusból, még akkor sem, ha személy szerint nem is ő az érintett (Zétényi 1986). Nagyjából hasonlóan fogalmaz Jasper (2006) is, aki a beszédes „allegiances” kifejezést használja, amelynek komoly motiváló szerepet tulajdonít. Miután a veszprémi tragédia valószínűsített tettesei a cigánysághoz tartoznak, és ez a tematika a Jobbikhoz köthető, így a kézilabda-rajongók fejében a konfliktus könnyen összekapcsolódhatott a pártpreferenciájukkal. Mindezeket mérlegelve felmerül annak a gyanúja, hogy a történet hatására a rajongók romaellenes attitűdje felerősödött, és végülis a Jobbik pártjára álltak át. Ugyan a hivatalos MKB Veszprém Fan Club vezetősége minden eszközzel próbálta az indulatokat megfékezni, de azt nem lehet tudni, mi játszódott le a rajongók lelkében. Nincsenek arra vonatkozólag adatok, hogy az ő politikai értékrendjük miként néz ki most a gyilkosság után. Márpedig ez talán a Jobbik Magyarországért Mozgalom szereplésének rekonstruálásához is hozzátehetne valamit. A kutatási kérdés az, hogy vajon létezik-e kapcsolat a veszprémi csapat iránti rajongás és a politikai nézetek között?

³ http://manna.ro/kozter/marian_kozma_ciganyozas_gyilkosság_magyar_garda_2009_02_09.html, letöltés időpontja: 2011.07.06.

⁴ Kálomista Gábor (producer) 2009: Szíven szúrt ország. A filmben nyilatkozik többek között Kállai Csaba, országos cigány vajda, valamint Mohácsi Viktória, akkori EP-képviselő is.

Ha a rajongás jelentőségéről valamit mondani szeretnénk, akkor ehhez nyilván el kell választani a szélsőjobbboldali hajlamot és a korábban esetlegesen létező romaellenességet az ügyben való érzelmi érintettségtől. A dolgozat erre tesz kísérletet, bár előre kell bocsátani, hogy paneladatok híján nincsen arra tökéletes módszerünk, amivel ez a retrospektív szűrés kivitelezhető. Legegyszerűbb dolgunk természetesen akkor lenne, ha rendelkezésünkre állnának olyan információk az érintettek politikai és romákkal kapcsolatos attitűdjéről, amelyek még a gyilkosság előtti időszakból származnak. Támaszkodhatunk azonban a politikai pszichológia tapasztalataira, s ez nem kis segítséget jelent.

Az előítélet eltérő okai

Mivel egy nemzeti radikális párt bejutott a parlamentbe, ezért sok elemző a jelenség mögött azt a kézenfekvőnek tűnő magyarázatot látta, hogy a szélsőjobbboldaliság megerősödött, azaz az emberek radikalizálódtak (Tóth-Grajczár 2011, Krekó-Molnár 2010, Rudas 2010). Ám ez valójában azt jelentené, hogy az emberek alapvető nézetrendszere megváltozott; az egész személyiségük radikális irányba tolódott el, s ez megmutatkozik a mindennapi társas interakcióik során is. Egy ilyen földrengésszerű változás a szociálpszichológia szerint nagyon nehezen elképzelhető, legfeljebb a személyiség bizonyos elemei módosulhatnak. Azonban a Jobbik esetében nem csupán egy „egyszerű” szélsőjobbboldali pártról beszélünk, hanem a cigánykérdés ügybirtoklásáról is (Karácsony-Róna 2010, Juhász 2010). Ezért az előítéletesség kérdéskörének tanulmányozása megkerülhetetlen. És akkor rögtön azt is figyelembe kell venni, hogy a szociálpszichológia az előítéletesség forrásául két alternatív magyarázattal is szolgál: fakadhat egyrészt az illető személyiségéből, másrészt a konfliktushelyzetek szülte indulatokból. Az egyik endogén, a másik pedig exogén tényező. Az egyik a személyiség szerves része, a másik a külső kontextus eredője. Vagyis a szélsőjobbboldali hajlam átfedést mutat ugyan az előítéletességgel, de a kettő közé nem lehet egyenlőségjelet tenni.

Most áttekintjük a két elmélet lényegét. Az egyik közkeletű magyarázat az előítéletesség okát a tekintélyelvű személyiségben látja. Az a fajta „klasszikus” szélsőjobbboldaliság, amely egy radikális világlátással párosul, feltételez egy meghatározott pszichológiai vonást. Adorno és társainak sokat idézett munkája szerint a szélsőjobbboldali személyek abban különböznek a többiektől, hogy ők erősen tekintélyelvű nézeteket vallanak. A tekintélyelvű személyiség különböző személyiségvonások tárháza: magában foglalja a tekintélyek felé való orientálódást, a kisebbségek iránti intoleranciát, valamint a

nem konvencionális hiedelmek elvetését. Alapvetően zárt hiedelemrendszeréről van szó. Már többszörösen megerősítést nyert empirikusan, hogy a tekintélyelvűség szorosan összefügg a szélsőjobboldali hajlammal (McGraw 2006). Az ilyen emberek esetében a romaellenesség nem egy kirívó attitűd, hanem pusztán egy olyan elem, amely szerves részét alkotja a személyiségüknek. Sőt, a tekintélyelvűségük mértéke minden más tényezőnél erősebben magyarázza a romaellenességet (Fábián 1999). De nemcsak a romákkal szemben viselkednek távolságtartóan, hanem minden más olyan emberrel szemben is, aki nem az ő csoportjukba tartozik. Viszont a saját csoportjukhoz minden áron ragaszkodnak, mert ez biztonságérzetet nyújt számukra. Ezért a gondolkodásmódjukban az előítéletesség erős nemzeti öntudattal párosul (Todosijevic 1999).

Számunkra itt fontos szempont, hogy a tekintélyelvűség, mint világnézet már fiatal korban kialakul, és mélyen beleivódik a személyiségbe (Brown 2007:423), nem változik meg egyik napról a másikra. A tekintélyelvűség nem rezonál az éppen aktuális közhangulatra, sokkal inkább egy korábbi szocializációs folyamatnak az eredménye.

Nem így az a fajta előítéletesség, amely a külső kontextusra származtatható. Noha a szélsőjobboldali eszme és a cigányellenesség „jól megférnek egymással”, de a hazai lakosság esetében a cigányellenesség olyan mértékben elterjedt, hogy az már nem magyarázható kizárólag pszichológiai okokkal vagy szélsőjobboldali hajlamokkal. A kulturális konfliktusok olyan klímát teremtettek, amelyben a romák elutasítása szinte normává vált, ráadásul még személyes indok sem kell hozzá (Marián 2009). Magyarországon a romák iránti attitűd nem egészen illik bele a hagyományos etnocentrizmusba sem. Míg nálunk a különböző etnikumok és az idegenek elutasítása valamelyest jobban összefonódik a személy nézetrendszerével, pszichológiai vonásaival, addig a romák értékelésében a személyt övező kulturális közeg elvárása erősen érvényesül (Enyedi-Todosijevic 2004). Mindez azt az elméletet látszik megerősíteni, amely szerint az előítélet lehet kulturálisan is determinált, függetlenül az illető világlátásától (Brown 2007:424). Az ilyen egyén konform módon viselkedik, mégpedig a szociokulturális elvárás alapján. Ő is átveszi az uralkodó társadalmi véleményt a kisebbséggel kapcsolatban, de ez nem a pszichéjéből következik. Ehhez a világlátásnak nem sok köze van, és nem a gyermekkorban rögzült nézetekre származtatható, hanem a kulturális konfliktus számlájára kell írni. Talán éppen ezért is többször kimutatható volt már az ilyen egyén előítéletességének a változékonysága. Kutatók tapasztalata szerint a kulturális konformitásra visszavezethető előítéletesség az idő során változhat, mégpedig a közhangulatnak megfelelően (Aronson 2008, Sears-Levy 2003).

Tehát a szélsőjobbboldali személyek a személyiségükből fakadóan utasítják el a romákat, míg nagyon sokak cigányellenességére a külső kontextus gyakorol hatást. A kérdés innentől kezdve az, hogy miként lehet megkülönböztetni utólag ezt a két csoportot? Ehhez először azt kell leszögeznünk, hogy - függetlenül bármilyen eseménytől - a személyiség alapelemei a tinédzserkorszak után már nem változnak meg. Vagyis ha ma megmérjük valakinek a tekintélyelvűségét, akkor az az illető nagyjából hasonló eredményt produkált volna 2009 februárja előtt is! Az érzelmi kötődés okán bevonódott emberek felszíni attitűdjei viszont nagy eséllyel módosulhattak. A következő alfejezetben ezt szeretném bővebben kifejteni, mielőtt belevágnánk az empirikus kutatásba.

A nézetrendszer stabilitása és a rá épülő attitűdök labilitása

Több csorbát ki kell küszöbölnünk a módszertan megalkotásánál. Fejtorést okoz például a romaellenesség figyelembevétele, hiszen az a társadalomban markánsan jelen van. Ennek utólagos mérése önmagában kevés támpontot ad nekünk. Ha ki is derülne, hogy a szurkolók erős ellenérzésekkel viseltetnek a romák iránt, az egyáltalán nem lenne meglepő. Mivel a magyar lakosság az előítéletesség tekintetében viszonylag homogén (Marián 2009), ezért a szurkolók esetleges romaellenessége még egyáltalán nem lenne bizonyíték az ügyben való emocionális involváltság hatására, hiszen az előítélet fakadhat más tényezőkből vagy lehet régebbi eredetű. Megtehetnénk persze, hogy a veszprémi csapat iránti szimpátiát egyszerűen összevetjük a romaellenességgel valamilyen korrelációt feltételezve. Mivel azonban a cigányellenesség általánosan elterjedt a társadalomban, ezért vélhetően nehéz lenne szignifikáns különbségeket kimutatni az emberek véleménye között. Ilyen körülmények között a romaellenesség mérése önmagában nem elég. Más megoldáshoz kell ezért folyamodni. Fogódzót nyújthat, ha az alanyok személyiségét sokrétűen vizsgáljuk.

Számos érv szól a mélyebb pszichológiai analízis mellett. Tóth és Grajczjár (2011) szerint már a 2000-es évek közepén is mutattak az emberek affinitást az erősebb kezű vezetők iránt, ami szerintük a radikalizálódás magja volt. Más is észlelte a lakosság karakterében lappangó tekintélyelvű vonzalmat (Karácsony 2005), holott akkoriban a pártpreferenciákban ez még nem ütközött ki. Ezért amennyiben a megkérdezettek retrospektív pártpreferenciájára hagyatkoznánk, az még mindig nem mondana semmit arról, hogy az illetőnek eredetileg volt-e hajlama a szélsőjobbboldalt támogatni. Így az elemzésbe szükséges bevonni magát a tekintélyelvűséget is. Már utaltunk korábban a

tekintélyelvű személyiség összetettségére. Egy olyan komplex nézetrendszerrel van szó, amely több dimenzióból áll. Az Adornoék által lefestett tekintélyelvű személy hajlamos a konvencionalizmusra, az erős vezetők követésére, a külső csoportok elutasítására, az imaginárius közösségben való megkapaszkodásra (Todosijevic 1999). Bár igen sok kritika érte ezt az elgondolást, ennek ellenére a híres F-skála a mai napig az egyik legmegbízhatóbb előrejelzője a szélsőjobbboldaliságnak, illetve a romaellenességnek is (Enyedi-Todosijevic 2004, Fábíán 1999). A nonkonvencionális tekintélyelvűség például kifejezetten jellemző volt a MIÉP-táborra, majd később a Jobbik híveire is (Enyedi-Todosijevic 2008, Karácsony-Róna 2010).

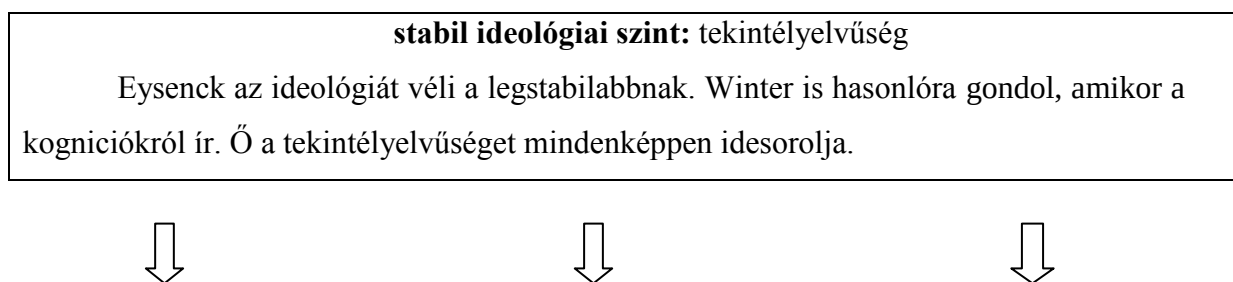
Tehát a romaellenességet mindenképpen a tekintélyelvűséggel együtt vizsgáljuk. Mindezeknek a komponenseknek a mérése első olvasásra talán csak tapogatózásnak tűnik. Ezeknek az adatoknak valójában akkor vehetjük hasznát, ha figyelembe vesszük, hogy az attitűdök rendszerbe szerveződnek, vagyis szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Már az 1950-es években tudták ezt, mikor Eysenck (1996) empirikusan foglalkozott ezzel a kérdéssel. A tekintélyelvű személyiség elgondolása ezen alapszik. Ugyanennek szellemében születtek meg a jobboldali extremizmust mérő skálák, amelyek abból indulnak ki, hogy a szélsőségekre hajlamos egyént koherens eszmerendszer jellemzi. Ezek a skálák több szempontból vizsgálják a személy pszichológiai karakterét, s azt feltételezik, hogy az „ideáltipikus” szélsőjobboldali személy minden dimenzióban radikális álláspontot foglal el⁵. Egy ilyen embernél a dimenziókat mérő alindexek egymással erősen korrelálnak.

Eysenck azonban nemcsak azt állapította meg, hogy az attitűdök egymással konzisztensek, hanem felhívta a figyelmet a közöttük lévő hierarchiára is. A személyiségstruktúra egyes részeit a stabilitásuk alapján különböztette meg. Eszerint az attitűdszint alakulása sokkal inkább a szociokulturális kontextus függvénye, ellenben az ideológia az egyén élete során stabilitást mutat. Az elmélet alapján az idegenellenesség vagy a romaellenesség az attitűdszinthez tartozik, és ezek ágyazódnak bele az ideológiába. Winter (2003) szintén megkülönbözteti a személyiség stabil és szituációfüggő elemeit. Előbbibe tartoznak szerinte azok a kognitív sémák, amelyeken keresztül a világot szemléljük. Ide vannak beakódolva az olyan alapvető eszmerendszerek, mint a tekintélyelvűség. Itt gyökerezik a politika természetéről vallott felfogásunk, amelyen

⁵ Nemcsak a klasszikus F-skála vizsgálja a személyiség különböző területeit, de például a Political Capital által kifejlesztett DEX-index is több szegmens alapján elemzi az egyének szélsőjobboldali hajlamát (Krekó-Juhász-Molnár 2011:59).

keresztül a közélet eseményeit szemléljük. Az egyén politikai tudatának "legmélyebb rétege olyan általános észrevételeket és hiteket tartalmaz, mint a hazafiság, a törzsi és osztályképzetek, az ideológiai elkötelezettség" (Almond-Powell 1996:54). Ezek az alapvető hiedelmek már gyermekkorban kialakulnak, később nagy eséllyel nem változnak. Ezzel egyező véleményen van Halman (2007) is, aki szerint az értékek – az attitűdökkel összehasonlítva – sokkal mélyebben vannak beágyazódva. Nem mellékesen a politikai szociológia irodalmának számos klasszikus szerzője mutat rá a gyermekkor meghatározó szerepére. Ekkor alakulnak ki a legfontosabb világnézeti alapok, amelyek tartósan rögzülnek (Szabó 2009, Luckmann 2007, Sears-Levy 2003, Lipset 1995, Almond-Powell 1996). Úgy tűnik, még a személyes traumák sem befolyásolják az egyén eszmerendszerét a későbbi élete során (McGraw 2006)⁶, ezzel szemben az attitűdök már könnyebben rezonálnak a külső tényezőkre (Markus 1998). Ennek oka az egyén pszichoszociális fejlődésében keresendő: a morális értékek sokkal hamarabb alakulnak ki, mint az etnikai előítélet (Sears-Levy 2003). Éppen ezért a faji-etnikai nézetek már sokkal inkább függenek a kulturális kontextustól, és még később is módosulhatnak. Noha Eysenck és Winter különböző terminusokat használnak, mégis könnyen felfedezhetőek a párhuzamosságok az elgondolásaikban. A lentebbi ábra ezeket tartalmazza.

1. ábra: A szélsőjobboldali nézetrendszer és attitűdök struktúrába szerveződése



⁶ Tóth és Grajczár (2011:90) a tekintélyelvűség mértékére is lefutattak egy regressziós analízist, mivel szerintük az függ a társadalmi tényezőktől. Ez a megközelítés nem áll összhangban az általam hivatkozott szakértők álláspontjával. Noha több kutató szerint a társadalmi fenyegetettség érzése katalizátorként erősítheti a lappangó tekintélyelvű vonásokat, de önmagában ez nem magyarázat a tekintélyelvű predispozíciók meglétére. A személyiség jelentősége megkerülhetetlen (Duckitt-Jugert 2009).

labilis attitűdinális szint: Winter a faji-etnikai ellentéteket már szituációfüggőnek tartja. Ezek az értékek beleágyazódnak ugyan a nézetrendszerbe, de annál kevésbé stabilabbak. Ezért a lentebbi attitűdök a tekintélyelvűség mértékéhez képest módosulhatnak

idegenellenesség

romaellenesség

A nézetrendszer és az attitűdök stabilitásában fennálló különbséget látszanak erősíteni korábbi empirikus tapasztalatok is. Longitudinális felmérések szerint a romaellenes attitűd terén érzékelhető volt némi enyhülés az ezredfordulón (Enyedi – Fábián – Sik 2004). Ehhez képest az alapvető értékrendszer tekintetében szignifikáns változást nem észlelni az utóbbi 10 év adatai alapján (Krekó – Juhász- Molnár 2011).

Az emberek életük során törekszenek a konzisztens nézetekre, már amennyire csak lehet. Ezért mindenki esetében létezik korreláció a politikai, társadalmi és más jellegű attitűdjei között, mégpedig a lehető legteljesebb mértékben (Festinger 2000). Az ember életének első szakaszában kristályosodik ki a koherens világképe. Ebben az időszakban az egyén „már valamelyest magába szívta társadalmának értékeit, attitűdjeit és ismereteit” (Almond-Powell 1996:53), és ezek erősen harmonizálnak egymással. A konfliktushelyzetek viszont megbonthatják ezt az összhangot, mivel az attitűdök – szemben az eszmerendszerrel- nem teljesen rögzítettek. Egy katarikus esemény nem vált ki hatást az alapvető világszemléletben, de az attitűdök szintjén már okozhat változást. Minél nagyobb a külső kontextus attitűdre gyakorolt hatása, annál gyengébb az attitűd és az eszmerendszer kapcsolata.

Itt lép be a képbe az érzelmi érintettség kérdése, hiszen elvileg csak az ügy iránt fogékonyságot mutató emberek attitűdjére fejthetett ki hatást a tragédia. Ez a jelenség azok esetében következhet be, akik számára az adott esemény érzelmileg olyannyira fontos, hogy akár traumatizálódhattak is annak nyomán. Esetükben okkal felmerül az attitűd megerősödése a nézetrendszerhez képest. Viszont a tragédiába nem involválódott emberek esetében az attitűd elvileg nem változhatott meg, ezért az a nézetrendszerrel feltehetően erősebben korrelál (2. ábra). Ugyanígy a szélsőjobboldali világlátású egyéneknél se következhetett be a korreláció lazulása, hiszen az ilyen emberek „alapból” magas értékeket vesznek fel a tekintélyelvűség és a szélsőjobboldali attitűdök terén egyaránt.

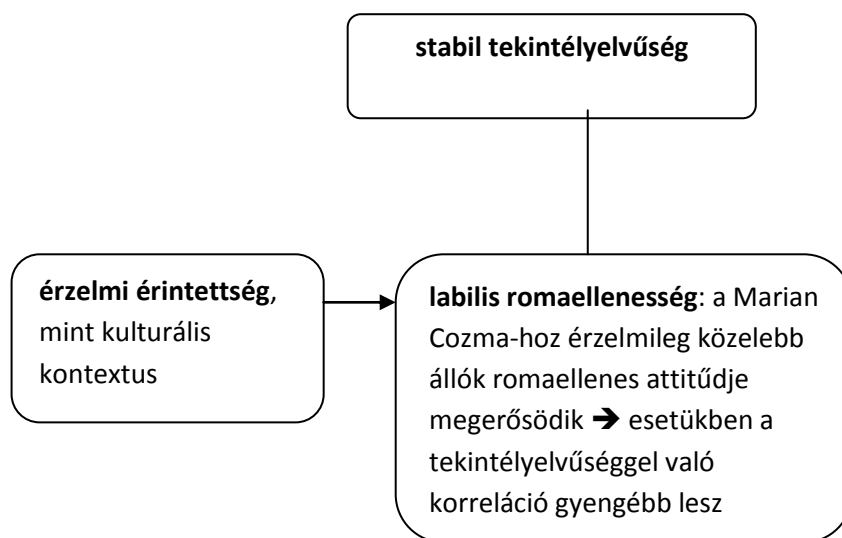
Bár a tragikus esemény óta már két év telt el, de mivel az érzelmi viszonyulás stabilnak számít (Jasper 2006), ezért a szurkolók meginterjúvolása még most is

relevánsnak tűnik. Valószínűleg még nem késő kimutatni a személyiség-változást, ha történt ilyen. Ezért a következő hipotéziseket fogalmazzuk meg:

H1: Az MKB Veszprém KC-hoz érzelmileg közelebb állók esetében a tekintélyelvűség és a romaellenesség korrelációja gyenge vagy egyenesen nem is szignifikáns. Ezzel szemben ugyanez a kapcsolat az érzelmileg nem involválódott emberek esetében erősebb.

H2: Létezik kapcsolat, mégpedig pozitív, a veszprémi csapat iránti rajongás és a Jobbik iránti szimpátia mögött.

2. ábra: Az érzelmi érintettség behatása a hipotézis szerint⁷



A kutatás módszere

A feltételezéseinket egy online önkitöltős kérdőíves kutatás keretében kívánjuk tesztelni. Ez a fajta módszertan egyre elfogadottabbá válik a szakemberek körében (Enyedi 2009, Vehovar-Manfreda 2008). Ennek hátrányaként az alacsony válaszadási hajlandóságot szokták felhozni. Valóban rendszerint a megcélzottak kisebb aránya válaszol a kérdésekre,

⁷ A koncepciót Enyedi Zsolt és Bojan Todosijevic (2004) kutatása ihlette meg. Az általuk használt „kulturális elvárás” kontextusába helyettesítettem be a veszprémi kézilabda-csaphoz való vonzódást. Az ő módszerüket egészítettem ki a fentebb hivatkozott szakértők véleményével, akik rámutatnak a tekintélyelvűség és az attitűdök stabilitásának lényeges különbségére.

illetve közülük is főleg azok, akik érdeklődnek az adott téma iránt. Éppen ezért az eredmények értékelésénél komoly megkötéseket kell tenni. Ám az online mintavétel a hátrányai ellenére igen hasznos, amennyiben kifejezetten egy szubkultúrát kívánunk megszólítani. Emellett a téma érzékenysége miatt is ez a módszer tűnik adekvátnak. Az önkitöltős kérdőívnel a kérdező jelenléte nem zavarja az alanyokat a szenzitív kérdések megválaszolásánál. Ez egyrészt növeli az érzékenyebb kérdésekre adott válaszok arányát, másrészt relevánsabb válaszokat kapunk a résztvevőktől. Ha tehát az alanyok véleményét nem is lehet általánosítani, azért későbbi kutatások számára újabb releváns támpontokat nyerhetünk (Fricker 2008).

Különösen két tényezőre kell összpontosítani: egyfelől kíváncsiak vagyunk az egyének MKB Veszprém iránti attitűdjére, valamint a szélsőjobbboldaliság mértékéről is próbálunk képet kapni. Az összehasonlítás érdekében fontos, hogy a mintába bizonyosan bekerüljenek olyanok, akik valódi Veszprém-drukkerek. A kontrollcsoportba kifejezetten olyan embereket kerestünk, akik szimpatizálnak a radikális eszmékkel. Olyan alanyokat akartunk találni, akik elkötelezettek a Jobbik mellett, mégpedig a világnézetükből kifolyólag. Ez a megoldás kockázatos, de célszerűnek tűnik. El akartuk kerülni olyan résztvevők kontrollcsoportbeli jelenlétét, akik szimplán a romaellenesség révén közelednek a Jobbik felé. A módszerünk ugyanis csak ekkor működik. Persze ezt nehéz teljesen kiküszöbölni, hiszen mindenki érintett lehet valamilyen ügyben. Attól, mert valaki nem involválódott érzelmileg a Cozma-ügyben, attól még egy másik eset szintén felkavarhatta, és ezt itt jelenleg nem tudjuk kiszűrni. Mindenesetre igyekszünk olyan embereket találni, akik nemcsak a romaellenességgel azonosulnak, hanem szimpatizálnak a nemzeti radikális nézetekkel is. Náluk feltételezhetően erős konzisztencia létezik a nézetrendszer és az attitűd között.

A szurkolók elérése érdekében a kérdőív publikálásra került a Hajráveszprém.hu sportportál Facebook-oldalán⁸⁹, valamint a „Marian Cozma emlékére” Facebook-közösség fórumján is¹⁰. Ezenkívül olyan szélsőjobbboldali fórumokon került meghirdetésre a kérdőív, mint az Index.hu „10 százalékon a Jobbik?”¹¹ és a „Szereti valaki a cigányokat?” nevű topikjai. Az adatfelvételre 2011. március 17. és április 15. között került sor, és végül 113 fő töltötte ki teljesen a kérdőívet.

⁸ <http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=108869556&t=9125492>

⁹ <http://www.facebook.com/hajraveszpreml>, bejegyzés 2011. március 19-én

¹⁰ <http://hu-hu.facebook.com/mariancozma.emlekere>

¹¹ http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=2610&na_step=30&t=9181060&na_order=

Elkerülendő az esetleges kontextushatást, mindenkinek teljesen ugyanazt a kérdőívet kellett kitöltenie. A szurkolók miatt a kérdőív tematikája nem szorítkozhatott kizárólag a politikára, de a kérdések összeállításánál gondolni kellett a kézilabda iránt nem érdeklődő alanyokra is. Az alanyoknak életstílusra vonatkozó kérdéseket tettünk fel. Hangsúlyos szerepet kapott a kézilabda-mérkőzésekkel kapcsolatos véleményük, a veszprémi csapathoz való érzelmi közelségük feltárása. A rajongásuk mértékét attitűdskálák és egzakt ismeretek révén próbáltuk kideríteni. Természetesen a lokalitás jelentőségét sem hagyhatjuk figyelmen kívül, ezért a veszprémi illetőségre is rákérdeztünk. A legfontosabb kérdésblokkban állításokat soroltunk fel, amelyeket a résztvevőknek négy értékű Likert-skálán kellett értékelniük aszerint, hogy mennyire értenek egyet velük. Az állítások közül négy item a tekintélyelvűséget méri, mégpedig kifejezetten a nonkonvencionális fajtáját. A tekintélyelvűség-itemek közül három az F-skálás itemek közül származik, egy pedig Altemeyer állításai közül (Fábián 1999). A romaellenességet ugyancsak olyan - vagy nagyon hasonló- itemekkel mérem, amelyeket már többször alkalmaztak (Enyedi – Todosijevic 2004, Enyedi-Fábián-Sik 2004). Mivel ezeket az itemeket korábban már használták, ezért ezek érvényességével itt nem kell foglalkoznunk.

1. a. táblázat: A tekintélyelvűség-skála itemei és a hozzájuk tartozó kommunalitások (főkomponens-elemzés, N=113)

A leghelyesebb, ha a másként gondolkodókkal türelmesek és elfogulatlanok vagyunk, mert az új gondolatok segítik elő a fejlődést.	0,31
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fiatal és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	0,35
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	0,56
A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	0,69
a főkomponens által megmagyarázott varianciák	49%

összessége	
------------	--

1. b. táblázat: A romaellenesség-skála itemei és a hozzájuk tartozó kommunalitások (főkomponens-elemzés, N=113)*

A romáknak több segítséget kellene adni, mint a nem romáknak.	0,79
A romák minden szempontból érettek arra, hogy saját dolgaikban dönthessenek.	0,34
A romák közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.	0,71
Nem igaz, hogy a bűnözés a romák vérében van.**	0,61
a főkomponens által megmagyarázott varianciák összessége	61%

*Korábbi kutatások során az itemekben „romák” helyett „cigányok” kifejezést használtak.

**Itt is változtatás történt az eredeti megfogalmazáshoz képest, amely a következő volt: „A bűnözés a cigányok vérében van.”

A különböző itemek segítségével az alanyok véleményében rejlő árnyalatnyi különbségeket is visszatükrözik a skálák. Az itemekre adott válaszokat átlagoljuk, és megkapjuk egy személy skálapontszámát mindkét esetben. Így hasonlítjuk össze, hogy vajon az egyes alanyok esetében miként korrelál egymással a tekintélyelvűség és a romaellenesség. Az összehasonlítás a mi esetünkben megengedhető, hiszen mindkét skála megbízhatósága jónak tűnik a főkomponens-elemzés alapján (1. a. és b. táblázat). A fentebbi táblázatokban szereplő kommunalitások szerint az itemekből alkotott komponens elfogadható mértékben magyarázza a válaszok varianciáját, emellett a válaszok egymással való korrelációja is megfelelő. A skálákat úgy kódoltam, hogy a magasabb pontszám a kijelentésekkel való erősebb egyetértést fejezi ki. A magasabb skálaátlag tehát radikálisabb álláspontot jelez. A skálaértékek jól korrelálnak egymással, a mintában a tekintélyelvűség erősen összefügg a romaellenességgel ($r=0,485^{***}$, $p<0,000$). Ezek a dimenziók

viszonylag jól jelzik előre a szélsőjobboldali párttal való szimpátiát is, ami jelzi a skálák érvényességét (2. táblázat).

2. táblázat: A szélsőjobboldali dimenziókban elfoglalt pozíció és a Jobbik megítélése közötti kapcsolat (Pearson-féle korrelációs együtthatók, N=113)

	tekintélyelvűség (+)	romaellenesség (+)
a Jobbik megítélése (+)	0,438***	0,434***

Mindkét kapcsolat $p < 0,000$ szinten szignifikáns. A Jobbik-változó leírása: a párt értékelése egy 1-től 7-ig terjedő skálán, ahol a magasabb érték erősebb szimpátiát jelez.

A pártpreferenciát egy attitűdskála révén kívántuk feltárni, ennek során a válaszolóknak 1-től 7-ig osztályozniuk kellett a jelentősebb pártokat, mégpedig rokonszenv alapján. Az osztályozandó pártok: MSZP, Fidesz, Jobbik, LMP. Itt a magasabb osztályzatok erősebb szimpátiát jelentenek. Nem kérdeztem rá a kutatás során, hogy az illető korábban kire voksolt, és ez talán hiányosságként könyvelhető el. Erre két mentségem van: egyrészt az utólagos beszámolók megbízhatósága sokszor kételyre ad okot (Angelusz-Tardos 2000). Másrészt a szavazat semmit nem mond magáról a döntési algoritmusról, s végképp nem tartalmaz információt a pártokhoz való érzelmi viszonyulásról. Ellenben az attitűdskála tükrözi a pártokhoz való viszonyrendszert, és képet ad az attitűd intenzitásáról is (Babbie 1996). Hagyatkozhatunk egy korábbi meghatározásra, mely szerint a 7-es skálán a legalább 5-öst adók tekinthetők a párt potenciális szavazóinak (Karácsony-Róna 2010). Emellett a megkérdezettek gazdasági körülményeiről sincs adat. Minekután az önkitöltős kutatás során a kérdező teljesen az alanyok jóindulatára van utalva, ezért az „intim” kérdésekkel vigyázni kell (Bradburn 1983). Viszont a jelenlegi ismereteink szerint a gazdasági tényezők amúgysem

magyarázzák olyan egyértelműen a pártpreferenciát (Rudas 2010). Ezért ehelyett inkább a legfontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőkre próbáltunk adatokat gyűjteni¹².

Az érzelmileg érintett személyek elkülönítése a mintában: a szurkolók csoportja

A vizsgálat során törekszünk arra, hogy amikor a szurkolók kategóriájáról beszélünk, akkor az lehetőleg érvényes is legyen. Ehhez segítségül kellene hívnunk egy jól operacionalizálható definíciót a szurkolással kapcsolatban, ám a szakirodalom még adós a kiforrott meghatározással. Ki tekinthető szurkolónak, és meddig terjeszthető ki ez a kategória? Természetesen a rajongás szintje között van különbség, de nincs olyan tipológia, amit adaptálni lehetne. A rajongói csoportokkal a szociológia azért tud nehezen mit kezdeni, mert ez nem valamilyen strukturális jelenség, hanem a személyes identitásból fakad. Ez az identitás, valamint az ehhez kapcsolódó „emlékek, gondolatok és szociális interakciók teszik a rajongót” (Crawford 2004:4). Egy igen komplex jelenséggel állunk tehát szemben, amely ugyan nehezen mérhető empirikusan, de nagyon is létezik. Mi most arra koncentrálunk, hogy megtaláljuk azon alanyokat a mintában, akik a legszigorúbb meghatározások alapján is valódi drukkereknek számítanak. Crawford (2004) szerint a kötődés és a lelkesedés rendkívül fontos fogalmak, amikor egy sportegyesület híveiről van szó. Mindenképpen létezik valamilyen lelkesedés, vagyis érzelmileg nem tekintenek semlegesen a csapatra, és a sport ezen illetők mindennapjaiban komoly szerepet tölt be. Esetükben a rajongás magában foglalja a sport fogyasztását, legyen az egy mérkőzés megtekintése vagy az ilyen jellegű hírek figyelemmel követése. A rajongás egy olyan attitűd, amelynek a kognitív szintje is fontos, vagyis a szurkolók általában jól értesültek a csapat dolgai felől, és szoktak is erről beszélgetni. Tevélegesen is megnyilvánul a csapat iránti lojalitás, amikor a drukkerek jegyet váltanak a mérkőzésekre, és autogramokat gyűjtenek a játékosoktól. Ezeket a megköteket veszem figyelembe, amikor a mintában lehatárolom a szurkolók csoportját. Minél szigorúbban rostálunk, annál nagyobb eséllyel beszélhetünk az úgy érintettjeiről. A mintában a leglelkesebb szurkolókat klasszifikációs eljárással (K-means Cluster)¹³ próbáltam beazonosítani. Olyan magas mérési szintű klaszterképző változókat vontam be az elemzésbe, mint „a kézilabda iránti érdeklődés mértéke”, a „Veszprém KC iránti szimpátia mértéke”, az együttessel kapcsolatos

¹² A kérdések összeállításánál erősen hagyatkoztam a DKMKA 2003-as felméréséhez használt „A” kérdőívre (Angelusz-Tardos 2005).

¹³ A módszert részletesebben taglalja Székelyi és Barna (2003).

interperszonális kommunikáció gyakorisága, valamint „a Nemzeti Sport olvasásának gyakorisága”. Tekintettel az alacsony elemszámra, úgy állítottam be a programot, hogy az két klasztert különítsen el. Nem lenne szerencsés, ha túlságosan kicsi elemszámú csoportokat kapnánk, hiszen később ezeken belül korrelációs elemzéseket szeretnénk végezni. Ezt az „önkényességet” úgy ellensúlyozom, hogy figyelembe veszem a klaszterképző változókhoz tartozó szignifikancia-szintet és F-értéket¹⁴. Emellett olyan további változók alapján vizsgálom meg a csoportokat, amelyek alacsony mérési szintűek, de a rajongás szempontjából perdöntő jelentőségűek lehetnek. Mindezek alapján a mintában 32 fő tartozik abba a csoportba, amelyik a leginkább megfelel a fentebbi feltételeknek, és megközelíti azt az ideáltípust, amit a szociológia rajzolt az elkötelezett szurkolókról. Őket, mint a legodaadóbb drukkereket elkülönítettem a többiektől.

Természetesen a klaszterezés logikájából kifolyólag a kapott csoport több vonásban szignifikánsan különbözik a többiektől. A nyomatékoság kedvéért azonban nem árt megnézni a lentebbi vegyes kapcsolati együttthatókat és az asszociációs mérőszámokat (3.a és b. táblázat), hiszen itt olyan változók is szerepelnek, amelyeket a klaszterezésnél figyelmen kívül kellett hagyni. A kapcsolatok mindenütt arról árulkodnak, hogy ennek a csoportnak az alanyai erősebben kötődnek a veszprémi klubhoz, és egy viszonylag homogén közösséget alkotnak. A mérőszámokhoz tartozó p-érték mindenhol kisebb az 1 ezreléknél. Az előbb megalkotott szurkolói kör tagjainak nagy százaléka már járt élőben a csapat mérkőzésén. Ezen emberek között jóval nagyobb eséllyel találni olyanokat, akik szert tettek már autogramra a játékosoktól. A mintába bekerültek olyan alanyok, akik saját bevallásuk szerint még élőben látták játszani a néhai Cozma-t, és nagyobb részük ebbe a klaszterbe tartozik. Emellett a csapat iránti érdeklődést mérő skálán szinte kivétel nélkül ők adták a legmagasabb pontszámot. Az egzakt ismeretekre vonatkozó válaszok azt mutatják, hogy nem véletlenül ezek az emberek mutatják a legnagyobb lelkesedést. Ezzel kapcsolatban hat felsorolt játékosról kellett megállapítaniuk az alanyoknak, hogy vajon ők összeköthetőek-e az egyesülettel: 18-an adtak teljesen jó választ, közülük 14 került a klaszterbe.

3.a. táblázat:

A szurkolói típusba való tartozás és a csapat iránti kötődés közötti kapcsolat erőssége* (Cramer V-mutatók)

¹⁴ melléklet: 1. táblázat

járt már a csapat mérkőzésén	0,703
van autogramja Veszprém-játékostól	0,686
élőben látta játszani Marian Cozmătu	0,566
maximálisan érdeklődik a csapat iránt	0,827
felismerte a csapathoz tartozó játékosokat	0,481

*Minden kapcsolat $p < 0,000$ szinten szignifikáns.

A vegyes kapcsolati elemzés is azt erősíti meg, hogy a csoportba való tartozás igen erős kapcsolatot mutat a csapat iránti érdeklődéssel, a kézilabda iránti érdeklődéssel, valamint a Nemzeti Sport olvasásának gyakoriságával. Azok, akiknek a hétköznapi beszélgetéseik során szóba kerül a klub, jó eséllyel szintén ezen válaszolók közül kerülnek ki. Tehát nagyjából ők felelnek meg azon szurkolóknak, akik figyelemmel követik a mérkőzéseket, fogyasztják is az ahhoz kapcsolódó termékeket, valamint lojalitást is tanúsítanak. Ezek is azt indokolják, hogy a továbbiakban ezt a csoportot kezeljük elkülönítve, mint olyan személyeket, akik szívükön viselik a csapat sorsát.

3.b. táblázat:

A szurkolói típusba való tartozás és a csapat iránti kötődés közötti kapcsolat erőssége* (eta²-értékek)

érdeklődés mértéke a kézilabda iránt	0,564
a csapat iránti érdeklődés mértéke	0,453
Nemzeti Sport olvasásának gyakorisága	0,295
milyen gyakran beszélget a csapatról	0,423

*Minden kapcsolat $p < 0,000$ szinten szignifikáns.

Természetesen ez a besorolás szubjektív, de szükség volt valamilyen mérce felállítására. Nem kizárt, hogy néhány olyan embert kizártunk a csoportból, akik számára legalább ennyire fontos a veszprémi sportegyesület. Talán ez a megoldás túlságosan leegyszerűsítő. De esetünkben célratoróbbnak tűnik kevesebbet markolni és többet fogni,

mint fordítva. Így ugyanis okkal feltételezhetjük, hogy ezen alanyok érzelmileg érintettekké váltak a tragédiában¹⁵.

A hipotézisek tesztelése

Miután elkülönítettük a leglelkesebb rajongókat, értelemszerűen az összes többi 81 résztvevő a kontrollcsoportot képezi. Most, hogy megalkottuk a két összehasonlítandó csoportot, itt az ideje választ adnunk a korábbi sejtéseinkre. Összevetjük mindkét csoportban a tekintélyelvűséget a romaellenességgel. Az eredmények azonban nem igazolják a legelső hipotézisünket, miszerint a drukkerék még a tekintélyelvűségük mértékéből fakadóan is jobban ellenszenveznek a romákkal. A korrelációs együtthatók tanúsága szerint a cigányellenességük mértéke legalább olyan szorosan összefonódik a nézetrendszerükkel, mint azoknál, akik semlegesek a veszprémi csapatot illetően (4. táblázat).

4. táblázat: A tekintélyelvűség korrelációja a romaellenességgel a két csoportban (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	r	N
szurkolók	0,518**	32
kontrollcsoport	0,433***	81

**p=0,003

***p<0,000

¹⁵ Ellenben a veszprémi illetőséggel nem mutat szignifikáns kapcsolatot a rajongói klaszter. 16 főnek van kapcsolata a városhoz, de közülük csupán 7 került be a klaszterbe. Ez Crawford azon érvelését támasztja alá, mely szerint a lokalitás jelentősége egyre inkább eltölpül a rajongói identitás mellett. Manapság a tömegkommunikáció révén az érzelmi érintettség földrajzi határai kitágultak. Erre utal az is, miszerint 86 fő legalább a televízió keresztül látta játszani Marian Cozma-t. A klaszterrel kapcsolatos további összefüggések megtalálhatóak a melléklet 2. táblázatában.

Ezt a meglepő eredményt nehéz megmagyarázni. Korábban már említettük, hogy a kontrollcsoportban szereplő alanyok is érintettek lehetnek olyan cigánysággal kapcsolatos ügyekben, amit ehelyütt nem tudunk kiszűrni. Ők is lehetnek érzelmileg involváltak, csak épp egy másik esemény kapcsán. Sajnos erről nem áll rendelkezésünkre információ. De még ezenkívül is furcsa a drukkereknél kapott összefüggés erőssége, ami annak ellenére statisztikailag megbízhatóan szignifikáns, hogy kis elemszámról van szó. Persze az is lehetséges, hogy magának az érzelmi érintettségnek tulajdonítottunk túl nagy jelentőséget. Nem zárható ki az sem, hogy korábban fennállt az érzelmi érintettség hatása, csak hogy túl sok idő telt el az adatfelvétel és a tragédia között. Mivel ezalatt lecsökkent az ügy intenzitása, ezért a rajongók romaellenessége is visszaállhatott a nézetrendszerüknek megfelelő szintre, így a kettő közötti kapcsolat újra erősnek mutatkozik. Tanácsalanságunkon talán némileg segíthetünk, ha a drukker nézetrendszerét és attitűdjét összehasonlítjuk korábbi nagy mintás vizsgálatok tapasztalataival. Érdeemes megnézni, hol állnak a rajongók a társadalomban a szélsőjobb oldali véleményeket tekintve.

5. táblázat: A szurkolók romaellenes és tekintélyelvű vonásainak összehasonlítása egy korábbi reprezentatív mintával***

Itemek	Választáskutatói Panel átlagok	a szurkolók átlaga
A romáknak több segítséget kellene adni, mint a nem romáknak.*	3,55	3,56
A romák közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.*	2,63	3,37
Nem igaz, hogy a bűnözés a romák véreben van.**	2,87	3,06
Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.	3,01	2,96
A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.	3,14	2,96
A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.	2,33	2,77

--	--	--

*Eredetileg a Választáskutatási Panelben „romák” helyett „cigányok” kifejezés szerepelt.

**Változtatás az eredeti 2008-as itemhez képest, amely a következő volt: „A bűnözés a cigányok vérében van.”

***A magasabb érték mindenhol a radikálisabb álláspontot jelzi.

Korábbi minta gyanánt a Magyar Választáskutatási Panel (MVP) 2008-as reprezentatív eredményeit használjuk, amelynek során a kérdezők adatokat gyűjtöttek a tekintélyelvűségről és a cigányellenességről is¹⁶. Az 5. táblázatban feltüntetett mostani tekintélyelvűség-itemek teljesen megfelelnek az MVP-ben használtakkal. Ezek alapján elmondható, hogy a mintába bekerült szurkolók tekintélyelvűsége nagyjából megfelel az országos átlagnak, azaz semmivel sem szélsőjobboldalibbak, mint egy átlagos állampolgár. Nehezebb megállapítani, hogy mi a helyzet a romaellenesség terén, mivel itt sok változtatás történt az eredeti itemekhez képest, ráadásul a két adatfelvétel között is hosszú idő telt el, azaz különböző véleményklímában születtek a válaszok. Ennek ellenére mindenképpen megállapítható, hogy a kézilabda-csaphoz közelebb állók romaellenessége egyáltalán nem gyengébb az országos átlagnál. Valószínűleg a szurkolók által adott válaszokat eltolhatta a radikális irányba az a tény, hogy az itemek kissé „óvatosabban” lettek megfogalmazva az eredeti állításokhoz képest. Ezért mindössze csak annyit szűrhetünk le az összehasonlításból, hogy az egyesület rajongóinak véleménye visszatükrözi a romákat övező lesújtó közhangulatot, mégpedig kifejezetten erősen. Ez az ellenszenv ugyan összefüggésben állhat a tragédiával, de ehelyütt ezt nem tudjuk kimutatni.

Ha pedig az egyesület iránti rajongás és a pártok kapcsolatára térünk rá, akkor még több kérdést kapunk válaszok helyett. Sajnos a vizsgálat szempontjából a minta szerencsétlenül alakult, mivel politikailag nagyon homogén lett. Utólag elmondható, hogy a szerző túlságosan sok potenciálisan radikális embert célzott meg a kérdőívvel. Így ugyanis a Jobbik erősen felülreprezentáltan jelenik meg. A 113 résztvevő közül 84 átlagon felül szimpatizál a nemzeti radikális párttal, ők egy 7-es szimpátiaskálán minimum 5-ösre osztályozták Vona Gáborék alakulatát. Ehhez képest a többi párt nyilvánvalóan alulreprezentált lett, különösen a Fidesz és az MSZP. Szerencsére a pártszimpátiát mérő attitűdskálának köszönhetően mégis van némi mozgásterünk, mert ugyan a minta erősen a

¹⁶ <http://www.valasztaskutatas.hu/eredmenyek/adatbazisok/magyar-adatok> . Az ottani válaszokat a mostani kutatás logikájának megfelelően kódoltam át: az 5 fokú Likert-skálát 4 fokúvá alakítottam. Ehhez a bizonytalankodó válaszokat (3-as érték) kiszűrtem.

Jobbik felé hajlik, de az attitűdintenzitás terén már jóval heterogénebb a kép. Ezért releváns mondanivalóval tudunk szolgálni azt illetően, hogy ki azonosul erősebben a párttal, és ez milyen viszonyban áll a rajongással.

A szurkolói klaszterbe tartozó alanyok viszonyulása a Jobbikhoz nem egyértelmű. Szimpatizálnak is a párttal, meg nem is. Ebben a csoportban a Jobbik átlagosan 3,8-as osztályzatot kapott az attitűdskálán, amivel a négy felsorolt párt közül a legjobban szerepelt (6. táblázat). Ha azt nézzük, hogy a Jobbikot ki találta relatíve a legszimpatikusabbnak, egyedül vagy holtversenyben, akkor 22 ilyen embert találunk ebben a klaszterben. 15 fő legalább 5-ösre értékelte a pártot, vagyis a csoport tagjainak közel fele akár potenciálisan Jobbik-szavazónak is tekinthető. Ez a párt szempontjából meglehetősen hízelgő, ellenben mind az MSZP, mind a Fidesz csupán 5-5 ilyen elkötelezett hívet tud felmutatni ebben a csoportban (7. táblázat).

6. táblázat: A pártokra adott osztályzatok átlaga (N=113)

	A szurkolók átlaga	Kontrollcsoport átlaga
JOBBIK	3,80	5,80
MSZP	2,45	1,35
FIDESZ	2,35	2,43
LMP	2,13	2,02

7. táblázat: A szurkolók megoszlása a pártpreferencia szerint (legalább 5-ösre értékelte az adott pártot a szimpátiaskálán, N=32)

	létszám	százalékos arány a szurkolói csoport teljes létszámához képest (%)
JOBBIK	15	46,9
MSZP	5	15,6
FIDESZ	5	15,6
LMP	2	6,2

Az előbbi adatok szerint tehát a szurkolói klaszter tagjainak majdnem fele igen fogékonnak tűnik a Jobbikra való szavazásra, ami figyelemreméltó a párt országos támogatottsági átlagának tükrében. Ez első pillantásra soknak tűnhet, ugyanakkor mégis

elgondolkodtató. Újra vissza kell térni Karácsony Gergely és Róna Dániel konklúziójára, amely szerint az erős cigányellenesség és a „cigánybűnözéses” ügyek napirendi intenzitása együttesen eredményezték a Jobbikra adott szavazatot. A szurkolók esetében mindkét tényező releváns: nem lehet kétséges, hogy az ő napirendjüket a Cozma-ügy hosszú ideig uralta, és ez talán még ma is így van. Beárnyékolta a gyilkosság az életüket, hiszen az áldozatot korábban testközelből láthatták. Másrészt ezek a drukkerok kifejezetten elutasítóan tekintenek a cigányokra is, ahogyan azt a fentebbi adatok demonstrálták. Minden adott lenne tehát ahhoz, hogy a Jobbik „taroljon” az ő körükben. Az eredmények mögé nézve azonban mégsem teljesen ezt tapasztaljuk.

A kontrollcsoportban szereplő alanyok az 5,8-as átlagukkal szinte teljes mellszélességgel kiállnak a Jobbik mellett, dacára annak, hogy sem a romaellenesség, sem pedig a tekintélyelvűség terén nem radikálisabbak ennivel! Ha egy pillantást vetünk a két csoport személyiségvonására, akkor látható, hogy ugyan a szurkolók a tekintélyelvűség és a romaellenesség terén kevésbé radikális nézeteket vallanak ugyan, ám a különbség a romaellenesség-dimenzióban nem drasztikus mértékű, a tekintélyelvűség-dimenzióban pedig szigorú értelemben véve nem is szignifikáns (8. és 9. táblázat). Egyik dimenzió sem indokolja tehát azt, hogy a Jobbik értékelése ennyire eltérjen a két csoportban, ahogyan az a vegyes kapcsolati mutatóból kiderül. Márpedig ez a különbség jelentős, és csak még jobban felnagyítódik, ha szemügyre vesszük azon embereket, akik erősen szimpatizálnak a párttal. Az ő eloszlásuk már azt mutatja, hogy a párt kedveltsége jóval erősebben koncentrálódik a kontrollcsoportban (10. táblázat). Viszont a szurkolók összességében nem tudnak teljes szívvel odaállni a párt mellé. Ez a benyomásunk még inkább erősödik, ha megpillantjuk azt a korrelációs értéket, amely a veszprémi csapat iránti érdeklődés mértékének és a Jobbik megítélésének az összefüggését mutatja. Önmagában nem a korrelációs együttható értéke az érdekes, hiszen azt torzíthatta a mintában többségben lévő elkötelezett Jobbikosok jelenléte. Sokkal fontosabb a kapcsolat negatív iránya, és a hozzá tartozó igen meggyőző p-érték. Ez utóbbi alapján túlságosan megbízhatónak tűnik az összefüggés ahhoz, hogy pusztán a Jobbik felülreprezentáltságának tudhassuk be a szurkolók vonakodását. Ugyanis a szignifikancia-szint egy trendre utal (11. táblázat)

8. táblázat: Az attitűd-skálákon felvett értékek átlagai a különböző csoportokban*

	tekintélyelvűség	romaellenesség
szurkolók	2,76	3,31
kontrollcsoport	2,99	3,59

*Az értékek kódolása mindenütt úgy történt, hogy a magasabb átlagok erősebb attitűdvonásokra utalnak.

9. táblázat: A szurkolók csoportjába való tartozás összefüggései a nézetrendszerrel, a romaellenességgel és a Jobbik értékelésével (vegyeskapcsolati együtttható, N=113)

	Eta2	Sig.
tekintélyelvűség	,031	,065
romaellenesség	,048	,020
Jobbik értékelése	,163	,000

10. táblázat: A szurkolói csoportba tartozás összefüggése a pártpreferenciával (legalább 5-ösre értékelte az adott pártot a szimpátiaskálán)*

	Cramer V-érték	Sig.
JOBBIK	(-) 0,349	0,000

*A zárójelben szereplő előjel a kapcsolat irányát mutatja, amelyet a Phi-érték tartalmaz.

11. táblázat: A veszprémi kézilabda-csapat iránti érdeklődés összefüggése a JOBBIK értékelésével* (Pearson-féle korrelációs együtttható, N=113)

	Korreláció az MKB Veszprém iránti érdeklődéssel*	Sig.
JOBBIK	-0,328	0,000

*Az alanyok saját csapat iránti érdeklődésüket egy 1-től 7-ig terjedő számskálán kellett osztályozniuk, ahol a magasabb érték intenzívebb érdeklődést fejez ki.

Összességében tehát a Jobbik helyzete a szurkolói klaszterben felemás. Többeket képes volt megszólítani a párt, de a rajongók valamilyen szinten mégis távolságot tartanak az alakulattól. Nem azonosulnak teljes mértékben a párttal, hiszen a 7-es skálán adott 3,8-as átlagérték nem éppen a fenntartások nélküli elköteleződést jelzi. Ha relatíve jobban is kedvelik a radikális pártot, az valószínűleg inkább a többi pártnak szól. Mindenesre a klaszterben szereplők többsége szinte biztosan nem alakított ki pozitív pártidentitást a Jobbik irányába. Vagyis újra ott találjuk magunkat a dolgozat bevezetőjében megfogalmazott problémánál: emberek egy csoportja erős romaellenességet tanúsít, jó

részük mégsem billent át annyira a Jobbikhoz, hogy minden kétséget kizáróan a pártra szavazzanak.

Most már az a kérdés, hogy mi gátolhatta meg végülis a szurkolókat a Jobbik teljes mértékű elfogadásában? Miért vonakodnak a Jobbikra szavazni, amikor több tényező is erre motiválhatná őket?

Az érzelmi kötődés másik aspektusa: az idegenellenesség

Az etnikai konnotációja miatt a Marian Cozma-ügy felkorbácsolhatta a romák irányába fennálló indulatokat. Ha azonban jobban belegondolunk, a tragédia nem csupán a cigányellenesség kérdését feszegeti. Nem a romaellenesség az egyetlen szélsőjobbboldalisággal összefüggő attitűd, amelyet a gyilkosság érint. Az idegenellenesség (más szóval a xenofóbia) szintén releváns lehet, hiszen Cozma román nemzetiségű volt. Az a kérdés, hogy vajon az áldozat külföldi illetősége egyáltalán számít-e ilyen esetben? Elegendő-e csupán a bűncselekményt elkövetők cigány származására koncentrálni, vagy az áldozat kiléte is befolyásolja az ügy érzékelését?

Már csak azért is érdemes megvizsgálni az alanyok idegenellenességét, mivel ez az attitűd több szerző szerint is szignifikáns hatással van a Jobbik iránti szimpátiára (Bíró Nagy – Róna 2011, Tóth – Grajczjár 2011). Ez nem véletlen, elvégre egy szélsőjobbboldali gondolkodásmódú személy világlátásának koherens részét képezi a xenofóbia. Fábián (1999) már kimutatta a tekintélyelvűség, mint okozati tényező szerepét az idegenellenesség mértékében. Később Enyedi és Todosijevic (2004) újra bebizonyította, hogy az idegenellenesség egyik válfaja, az etnocentrizmus korrelál a tekintélyelvűséggel. Egy másik országban végzett felmérés is azt hozta ki, hogy az „etnocentrikus nacionalizmus kötődik a tekintélyelvű dimenziókhoz” (Todosijevic 1999:82). Viszont a korreláció egyáltalán nem determinisztikus egyik esetben sem. Noha például Weiss (1999) szerint a xenofóbia a tekintélyelvűség egyik legfőbb alkotóeleme, azért más kutatások eredményei azt mutatják, hogy mégsem teljes az egybeesés. Ezt valószínűleg a nézetrendszer és a hozzá kapcsolódó attitűdök hierarchiája magyarázza, vagyis a stabilitásukban fennálló különbség, amit ebben a dolgozatban nem győzünk elégszer hangsúlyozni. A dolgozat elején már utaltunk Winter (2003) tanulmányára, aki szerint az idegenellenesség - a

romaellenességhez¹⁷ hasonlóan - egy labilis felszíni attitűd: beágyazódik az egyén eszmerendszerébe, azaz létezik korreláció az illető tekintélyelvűsége és idegenellenessége között. Miközben azonban az idegenellenesség mértékébe belejátszik az egyén tekintélyelvűsége, aközben ez az attitűd mégiscsak kölcsönhatásban áll olyan exogén tényezőkkel, mint a szociokulturális kontextus. Hazai és nemzetközi példák is bizonyítják a kulturális közeg behatását, amely csökkentette a tekintélyelvűség magyarázóerejét (Aronson 2008:338, Enyedi-Todosijevic 2004). Erre utalnak a makroszintű adatok is, amelyek szerint Magyarországon a társadalom xenofóbiájában jelentős ingadozást lehetett korábban tapasztalni (Enyedi-Sík-Fábián 2004).

De hogyan jön ide az érzelmi érintettség, mint kulturális kontextus? A szociálpszichológia perifériális meggyőzésnek nevezi azt a jelenséget, amikor valakinek a véleménye nem racionális érvek révén változik meg, hanem tudatalatti okok miatt. Véleményünk kialakulásában sokszor mankókra támaszkodunk, ráadásul ezek úgy működhetnek, hogy mi azt nem is vesszük észre. Ilyen tényező lehet például a vonzerő (Aronson 2008), amely egy sportoló személyiségéből sugárzik a szurkolók felé. Ennek eredete nem témája ennek a dolgozatnak; elég annyit rögzíteni, hogy egy szurkoló hajlamos szimpatikus tulajdonságokkal felruházni azt, aki a „saját” csapatának a mezében lép pályára. A közös győzelem érdekében vívott küzdelem egybeforrasztja a rajongókat a játékosokkal, különösen akkor, ha a csapat sikeres. Szociológusok már régóta taglalják a sport szerepét a faji és nemzeti előítéletek lebontásában, és ezt az előbbi okokkal magyarázzák. Lapchick (1999) egyenesen párhuzamot von a demokrácia és a sport között, mivel a sportpályán – hasonlóan a politikai arénához – a felek azonos játékszabályok alapján versenyeznek. Úgy véli, hogy az Egyesült Államokban a sportnak kiemelkedő szerepe lehetett az afroamerikaiak társadalmi integrálásában. Kulcsfontosságú momentumként említi meg azt, amikor az 1940-es évek végén pályára léphetett az első színesbőrű játékos az ottani baseball-ligában. Szerinte ez a jelenség a közönséget arra készítethette, hogy újragondolják a feketékkel kapcsolatos sztereotípiákat. Igaz, ez csupán egy feltételezés Lapchick részéről, amelyet nem támaszt alá empirikus evidenciákkal.

Az ezredforduló után azonban több kutatás is készült a témában. Ezek esettanulmányok voltak, amelyekben kvalitatív interjúkkal és fókuszcsoporthozos beszélgetésekkel boncolgatták a jelenséget. Különböző szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy a globalizáció az utóbbi évtizedekben a sportot is utolérte. Jól fémjelzi ezt a sportolók

¹⁷ Winter (2003) persze nem romaellenességről ír, hanem általában véve a faji-etnikai konfliktusokról.

nemzetközi vándorlása (Maguire 2000), ami „egy komplex társadalmi, gazdasági, kulturális és politikai közegben történik” (Besnier 2009:22). Óriási méreteket öltött a játékosok mobilitása. Ez merőben új helyzet elé állította a közönséget is, hiszen kedvenc csapataikban egyre több külföldi származású játékos tűnt fel. A folyamat pedig a jelek szerint komoly attitűdbeli változásokat indított el a rajongókban. Mivel az idegen nemzetiségű játékosok ugyanúgy a csapat részét alkotják, ezért a drukkeresek velük is azonosulnak, és korábbi esettanulmányok szerint ez az idegenellenességükben is visszatükröződik. A katartikus pillanatok a régi beidegződéseket felülírhatják, ezt tanúsítja például a hollandiai szurinámi származású focisták példaképpé magasztosulása a korábban előítéletes rajongók körében (Hermes 2005)¹⁸, a tongai rögbijátékosok beilleszkedése a japán társadalomba (Besnier 2009) vagy angliai szurkolók kedvező véleménye a csapatukban játszó kiváló amerikai kosárlabdázókról (Falcous- Maguire 2005). Ezek a vizsgálatok egyáltalán nem azt mutatják, hogy a szurkolók a világnézetükből kifolyólag feltétel nélkül elfogadják a külföldieket. Az alanyok megnyilatkozásai inkább arra utalnak, hogy a külföldi játékosokról szerzett pozitív tapasztalat árnyalta az idegenellenes attitűdjüket.

Azon a végzetes 2009. februári éjszakán volt még két másik ember, akik súlyos sérülést szenvedtek. Mindketten a klub kézilabdázói voltak, de egyikük sem magyar: Zarko Sesum szerb, Ivan Pesic horvát nemzetiségű. Veszprémbe már régóta érkeznek idegenlégiósok a szomszédos országokból, az egyesület is bekapcsolódott tehát a globalizáció vérkeringésébe. Az adatfelvétel előtt, 2011 februárjában például a következőt látjuk: egy internetes honlap szerint az egyik mérkőzésre az MKB Veszprém KC 17 játékost nevezett, közülük 6 külföldi nemzetiségű volt, és ebbe nincs beleszámolva az egyik Kubából honosított sportoló¹⁹. Talán túlzás lenne nemzetközinek aposztrofálni a csapatot, de ezen számok szerint az idegenlégiósok együttesben betöltött szerepe több, mint marginális. Marian Cozma is komoly húzóerőt jelentett a csapat számára, hiszen 2008-ban a Veszprém az ő aktív közreműködésével nyerte meg a KEK-et. Egy ilyen diadal örömeiben minden bizonnyal a közönség is osztozik. Ezért azt feltételezzük, hogy a külföldi játékosok összességében mély benyomást tettek a rajongókra, és ennek következményeként a rajongók idegenellenessége tompult. Vagyis talán jobban elfogadják

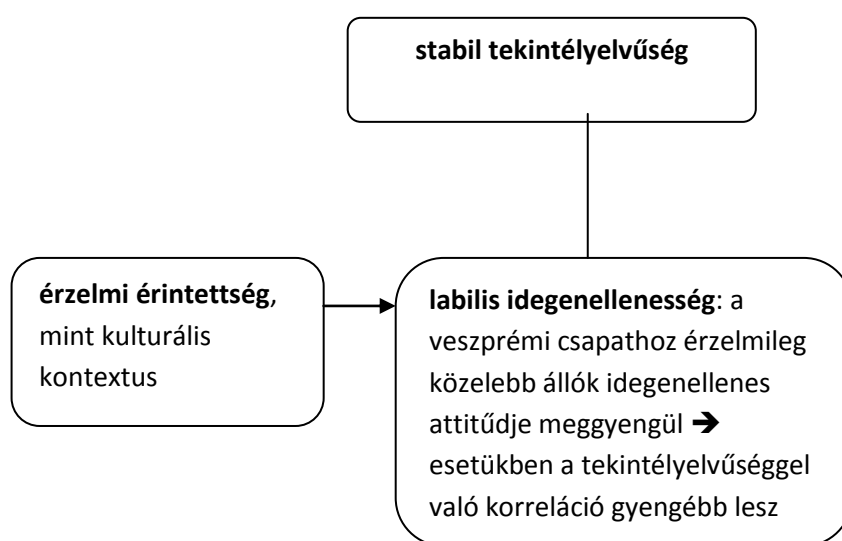
¹⁸ Az idegenellenesség és a rajongás kapcsolatára többek között Munk Veronika (2009) írása hívta fel a figyelmet. Ő bocsátotta a rendelkezésemre a Hermes-tanulmányt, amiért köszönet illeti.

¹⁹ http://www.mkbveszprem.eu/dunaferr-se-mkb-veszprem-kc-2133_614 letöltés időpontja: 2011.03.08.

a külföldieket annál, mint ahogyan az a tekintélyelvűségük mértékéből következne. Újabb hipotézist fogalmazunk tehát meg (3. ábra).

H3: Az MKB Veszprém KC-hoz érzelmileg közelebb állók esetében a tekintélyelvűség és az idegenellenesség korrelációja gyenge vagy egyenesen nem is szignifikáns. Ezzel szemben ugyanez a kapcsolat az érzelmileg nem involválódott emberek esetében erősebb.

3. ábra: Az érzelmi érintettség feltételezett hatása a tekintélyelvűség és az idegenellenesség kapcsolatára



Az online kutatás kérdőívében a xenofóbiával kapcsolatban is elhelyeztünk egy blokkot, amely 4 állítást tartalmazott az idegenekre vonatkozólag. A résztvevők eldönthették, hogy a lentebb felsorolt állításokkal mennyire értenek egyet. Ezeket az itemeket korábban – némi változtatással – már használták az idegenellenességet mérő kutatásokban (Enyedi-Fábián-Sik 2004).

12. táblázat: Az idegenellenesség-skála itemei és a hozzájuk tartozó kommunalitások (főkomponens-elemzés, N=113)*

Az itt élő külföldiek nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és	0,59
---	------

kultúrák iránt.	
Az itt élő külföldiek elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.	0,60
A tehetséges külföldiek befogadása az ország hasznára válik.**	0,71
Az itt élő külföldiek miatt növekszik a bűnözés.	0,59
a főkomponens által megmagyarázott varianciák összessége	62%

*A korábbi vizsgálatokban ugyanezekben az itemekben „az itt élő külföldiek” helyett a „bevándorlók” kifejezés szerepelt.

**Ez az item nem szerepelt a korábbi vizsgálatokban.

Ugyanúgy járunk el itt is, mint a másik két skálánál: az állítások elfogadása alapján kiszámoljuk az átlagos értéket, és így kapjuk meg egy személy skálapontszámát. Az itemek ezúttal is mind jól korrelálnak a skála egészével, vagyis ez a skála is megbízhatónak tűnik. Emellett a skálán elfoglalt pozíció erős pozitív összefüggést mutat a tekintélyelvűséggel, a romaellenességgel és a Jobbik iránti szimpátiával egyaránt. Az általunk mért idegenellenesség is sokat elárul tehát az egyén radikális beállítódásáról. Mivel pedig a korreláció nem determinisztikus, ez azt is jelenti, hogy a személyiségnek egy új oldalát világítjuk meg az idegenellenesség bevonásával. Ezáltal még inkább árnyalhatjuk az alanyok társadalmi nézeteivel kapcsolatos ismereteinket (13. táblázat).

13. táblázat: Az idegenellenesség összefüggése a mintában a többi szélsőjobbaldali dimenzióval és a Jobbik értékelésével (Pearson-féle korrelációs együtthatók, N=113)

	Az idegenellenesség-skálával való korreláció mértéke (+)	Sig.
tekintélyelvűség (+)	0,507	0,000
romaellenesség (+)	0,455	0,000
Jobbik értékelése (+)	0,442	0,000

Az új hipotézis tesztelése

Ugyanazt a két csoportot hasonlítjuk össze egymással. Fontos arra emlékezni, hogy a szurkolói klaszter megalkotásánál kizárólag a csapathoz való érzelmi közelség szempontja lebegett a szemünk előtt. Semmilyen más jellegű klaszterképző változót nem vontunk be a

típusalkotásba. Nem volt előzetes információnk az alanyok politikai hovatartozásáról. Különböző csatornákon lett meghirdetve a kérdőív, de a válaszok mind egy adatbázisba kerültek be, és nem lettek előre megcímkézve. Szigorúan csakis a klub iránti attitűdre koncentráltunk. Így próbáljuk kitapintani a rajongói identitás „vegytisztá” hatását.

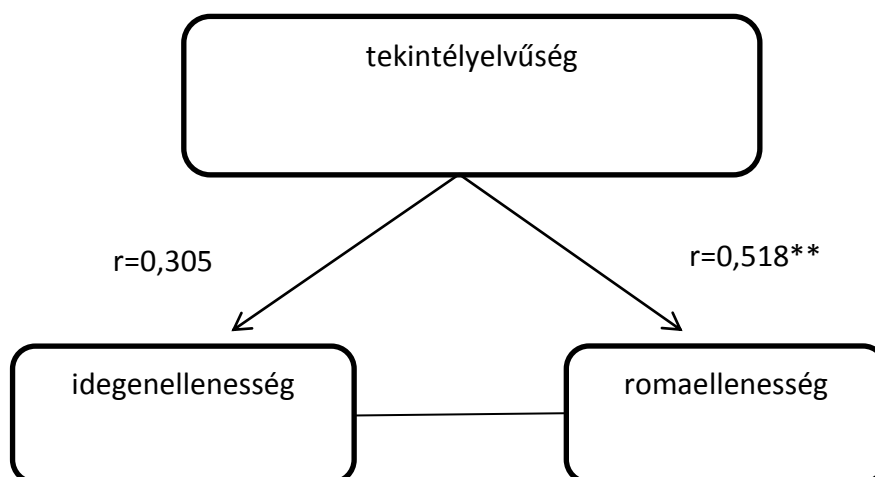
A hipotézis ellenőrzése során kapott eredmény több mint érdekes. Nem voltak alaptalanok a várakozásaink. Egyértelműen a szurkolók csoportjában kevésbé függ össze a két változó, ugyanez a kapcsolat viszont az érzelmileg semleges embereknél kifejezetten erős. A szurkolóknál a tekintélyelvűség és az idegenellenesség kapcsolata még csak nem is szignifikáns, ha szigorúak vagyunk (14. táblázat). Ezt persze betudhatnánk akár a szurkolói klaszter alacsony elemszámának is. Ha azonban egészében véve nézzük meg a szurkolók személyiségstruktúráját, akkor már sokkal inkább arra gyanakodhatunk, hogy az alacsony szignifikanciát nem egyedül az elemszám okozza. Ugyanis ugyanebben a 32 fős csoportban a tekintélyelvűség és a romaellenesség közötti kapcsolat majdnem ezer százalékos szinten szignifikáns. A tekintélyelvűség és az idegenellenesség közötti korrelációs együttható esetében 9,5% az esélye annak, hogy a kapcsolat pusztán a véletlennek tudható be. Ehhez képest ugyanezen embereknél a tekintélyelvűség a romaellenesség együttmozgása jóval megbízhatóbb, hiszen itt már csupán 0,3% a véletlen összhang esélye²⁰. Elvileg ennyi embernél is kimutatható lenne tehát egy megbízhatóan szignifikáns kapcsolat, ha létezne ilyen. Vagyis a szurkolók attitűdstruktúrájában mindenképpen inkonzisztencia tapasztalható, függetlenül az alacsony elemszámtól. Ilyen diszharmónia nem érzékelhető a kontrollcsoportban (4. és 5. ábra).

14. táblázat: A tekintélyelvűség korrelációja az idegenellenességgel a két csoportban (Pearson-féle korrelációs együtthatók)

	r	Sig.	N
szurkolók	0,305	0,095	32
kontrollcsoport	0,566	0,000	81

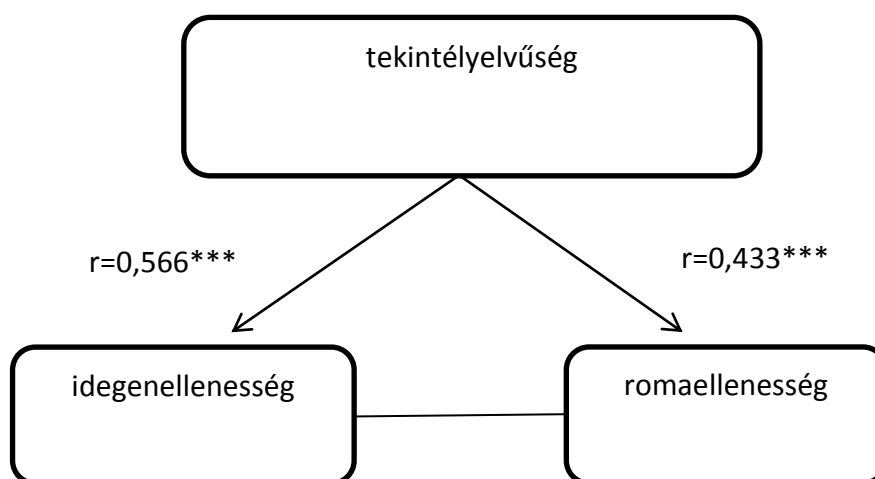
4. ábra: A nézetrendszer és az attitűdök struktúrája a szurkolói klaszterben (Pearson-féle korrelációs együtthatók, N=32)

²⁰ A p-érték jelentőségéről bővebben ír Moksony (1999).



** $p=0,003$; a tekintélyelvűség és az idegenellenesség korrelációjánál $p=0,095$.

5. ábra: A nézetrendszer és az attitűdök struktúrája a kontrollcsoportban (Pearson-féle korrelációs együtthatók, $N=81$)



***Minden kapcsolat $p<0,000$ szinten szignifikáns.

A szurkolók körében tapasztalt inkoherencia a tekintélyelvűség és az idegenellenes attitűd között rendkívül elgondolkodtató. Korábban már utaltunk a tekintélyelvűség okozati szerepére a xenofóbiával kapcsolatban, valamint felidéztek Festinger axiómáját a társadalmi nézetek összhangjáról. Ezeket figyelembevéve arra kell következtetnünk, hogy a szurkolók esetében valami gyengíthette a tekintélyelvűség magyarázóerejét. Mégpedig abba az irányba, ahogyan azt vártuk. Az idegenellenesség-skálán a rajongók kifejezetten alacsony értékeket vesznek fel a kontrollcsoport tagjaihoz képest, az eltérés statisztikailag

is jelentős (15. és 16. táblázat). Tehát ez a 32 ember nem különbözik sem a tekintélyelvűség, sem a romaellenesség terén lényegesen a mintában szereplő többi résztvevőtől, ellenben a xenofóbia mértéke éles választóvonalat képez a két csoport között.

15. táblázat Az idegenellenesség-skálán felvett értékek átlaga a különböző csoportokban*

	idegenellenesség
szurkolók	2,16
nem szurkolók	2,71

*Az értékek kódolása mindenütt úgy történt, hogy a magasabb átlagok erősebb attitűdvonásokra utalnak.

16. táblázat: A szurkolók csoportjába való tartozás összefüggése az idegenellenes attitűddel (vegyeskapcsolati együttható)

	Eta2	Sig.
idegenellenesség	,100	,001

Valóban elképzelhető, hogy magának az érzelmi bevonódásnak köszönhető a szurkolók alacsony idegenellenessége? A rajongói identitás szerepet játszott volna a xenofóbia enyhülésében? Ezt próbáljuk most megválaszolni egy lineáris regressziós elemzéssel, amelyben a független változók közé minden logikusan szóba jöhető és elérhető változót igyekszünk bevonni. Ennek megfelelően természetesen a tekintélyelvűség mértékének hatása lényeges lehet, így azt nem hagyhatjuk ki. Másrészt a xenofóbia egyértelműen negatív korrelációban áll olyan szociokulturális tényezőkkel, mint az iskolai végzettség emelkedése, valamint a politikai érdeklődés és tájékozottság magasabb szintje (Sík 1999, Weiss 1999). Emellett az idegenellenesség gyakoribb az idősebb csoportokban (Enyedi – Fábián – Sík 2004). Mivel a kutatásban ezeket a tényezőket mind mértük, ezért lehetőségünk van ezeknek a relevanciáját is megnézni²¹. Továbbá felvetődött az elemzés során, hogy esetleg a szurkolók baloldalisága hozza magával az alacsonyabb

²¹ Noha az online kutatás miatt torzulhat a minta korösszetétele, szerencsére itt az alanyok vegyes korosztályt képviselnek. Az életkor tekintetében a medián 35 év. A szórás 12,4 év.

A mintában azok vannak többségben, akik saját bevallásuk szerint legfeljebb középfokú végzettséget szereztek eddig: 67 fő. Az alanyok szociodemográfiai eloszlásáról bővebb információ a mellékletben.

A politikai tájékozottsággal kapcsolatban részletesen rákérdeztünk az alanyok médiafogyasztási szokásaira, és a különböző médiumok használatának gyakoriságára. K-Means klaszterrel „létrehoztunk” egy tájékozottabb csoportot, mégpedig a legjelentősebb országos napilapok, internetes portálok, televíziós híradók és hetilapok fogyasztásának gyakorisága alapján. 33 fő kiemelkedő tájékozottsági szintről számolt be, ők mindenből többet fogyasztanak. Az ő tájékozottsági szintjüket neveztük el „tájékozottság” változónak, ami a regressziós elemzésben is szerepel. A klaszter adatai megtalálhatóak a melléklet 3. táblázatában.

idegenellenességet. Korábban az egyesület még Építők néven szerepelt, és állítólag létezett régen összefonódás a térségbeli iparvárosok, valamint a szurkolótábor között. Jelen esetben valóban létezik pozitív korreláció a veszprémi csapat iránti érdeklődés mértéke, valamint az MSZP értékelése között ($r=0,284$; $p=0,003$). Ezért az MSZP iránti szimpátiát is belevesszük az analízisbe. Végül, de nem utolsósorban egy „puha” változót is bevonunk az elemzésbe, mégpedig a szurkolói klaszterbe való tartozást. Erre vagyunk most igazán kíváncsiak.

17. táblázat: Az idegenellenesség mértékének meghatározói a mintában (Lineáris regressziós modell, N=113)*

	Stand. Béta	Sig.
iskolai végzettség (legfeljebb középiskola +)	0,047	0,627
életkor (+)	-0,113	0,279
politikai érdeklődés	0,234	0,050
tekintélyelvűség	0,406	0,000
MSZP iránti szimpátia	0,145	0,162
tájékozottság	-0,028	0,786
szurkolói klaszterbe való tartozás	-0,286	0,012
Adj. R-négyzet	0,311	

*A változók leírása: idegenellenesség: az idegenellenesség-skálán felvett átlagérték, a nagyobb érték radikálisabb álláspontot jelez; iskolai végzettség (dummy, legfeljebb középiskola +): egybevettük azokat, akik középiskolát (gimnázium, szakközépiskola, technikum), szakmunkásképzőt, szakiskolát, 8 általánost vagy ennél kevesebb osztályt végeztek; politikai érdeklődés: Mennyire érdeklődik a politika iránt (egyáltalán nem=0, kicsit=1, eléggé=2, nagyon=3); tekintélyelvűség: a tekintélyelvűség-skálán felvett átlagérték, a nagyobb érték radikálisabb álláspontot jelez; MSZP iránti szimpátia: egy 1-től 7-ig terjedő szimpátiaskálán adott érték, a nagyobb érték erősebb szimpátiát jelez; tájékozottság: beletartozik a kiemelkedően tájékozódó 33 ember közé (dummy, +); szurkolói klaszterbe való tartozás: dummy, +

A regressziós modell illeszkedése jónak tekinthető (17. táblázat). Ennek alapján 3 változó szignifikánsan befolyásolja az idegenellenesség mértékét a mintában. Legerősebb hatást a tekintélyelvűségnek lehet tulajdonítani, emellett a politikai érdeklődés mértékének emelkedése is növeli az alanyok előítéletességét. Nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért erősíti a politikai érdeklődés mértéke a xenofóbiát. Talán ez a szociális dominancia elméletével függ össze, amely szerint a kedvezőbb státuszban lévő emberek féltik a pozíciójukat a külföldiek elől. Vannak arra utaló jelek, hogy ez esetben erről van szó, ugyanis a mintában a politika iránt erősebben érdeklődők valamelyest magasabban iskolázottak. Sík (1999) hozzáteszi, hogy a magasabb végzettséggel rendelkezők hajlamosabbak konform válaszokat adni, tehát az iskolázottság és a tájékozottság valójában inkább a nyílt xenofóbiával korrelál negatívan. Itt azonban a xenofóbiát nem direkt kérdésekkel mértük. Nem találni összefüggést az MSZP iránti szimpátiával, és nemcsak itt, hanem a korrelációs elemzésben sem. Lehetséges tehát, hogy az itt szereplő drukkerok pozitív érzelmeket táplálnak a szocialisták iránt, de az átlag alatti xenofóbia-értékek biztosan nem ennek tulajdoníthatóak. A mintában egy tényező csökkentette szignifikánsan az idegenellenességet, ez pedig nem más, mint a szurkolói identitás. Ennek a változónak a hatását jól érzékelteti, hogy ha a változók közötti interferenciát kiszűrjük, akkor is megmarad a jelentősége, sőt, még szignifikánsabb ekkor a hozzá tartozó béta együttható. A változó modellbe való beépítése jócskán megnöveli a magyarázóerőt. Igaz ugyan, hogy a minta nem reprezentatív és a rajongók a társadalmi súlyuknál jóval nagyobb arányban kaptak benne helyet, ám önmagában ez még nem indokolná a puha változó ennyire meggyőző hatását. A jelek szerint mégis meghatározó tehát az érzelmi kötődés, a rajongás valóban képes a társadalmi attitűdök átformálására. Legalábbis ez derül ki ezekből az adatokból, amit persze kvalitatív technikákkal lehetne még inkább igazolni. Nem készítettünk mélyinterjúkat a szurkolókkal, így most csak a számokra támaszkodhatunk. A korábbi sportszociológiai kutatások alapján ez a forgatókönyv nagyon is valószínű, most pedig a kvantitatív eredmények is ugyanezt mutatják. Láthattuk a szurkolói klaszter megalkotásánál, hogy ezek az emberek egy dologban mindenképpen kitűnnek a többiek közül: igen komolyan érdeklődnek egy olyan csapat iránt, amelyben nem mellékesen külföldi játékosok is helyet kapnak.

Mindez a pártpreferenciák szempontjából korántsem indifferens, hiszen az idegenellenesség mértéke erősen hozzájárul a Jobbikkal való teljes azonosuláshoz. Érdekes módon a romaellenesség egy bizonyos ponton túl már nem magyarázza szignifikánsan az illető vonzalmát a párt iránt. Ellenben úgy tűnik, az igazán elkötelezett Jobbik-

szimpatizánsok körében meghatározó az idegenekkel kapcsolatos attitűd. Logisztikus regresszióban szignifikáns az idegenellenesség hatása a párt megítélésében. A mintában a xenofóbia egy egységnyi emelkedésével 128%-kal nő annak az esélye, hogy a Jobbik értékelése a felső tartományba esik (18. táblázat). Azok képesek minden kétséget kizáróan elfogadni a pártot, akik az idegenekkel kapcsolatban egy platformon vannak vele. Ez minden bizonnyal nem véletlen. Nem szükséges részletes tartalomelemzés alá vetni a Jobbik imázsát ahhoz, hogy nyilvánvaló legyen a párt idegenekkel szembeni távolságtartása. Elég csak az EP-kampányuk szlogenjére gondolni („Magyarország a magyaroké.”), amely üzenet sokakhoz eljuthatott és világossá tehetette a párt pozícióját a külföldiekkel kapcsolatban. Azok az emberek, akik Marian Cozma oldaláról érintettek voltak a veszprémi ügyben, ugyancsak értesülhettek a párt ezirányú álláspontjáról. Ez magyarázná meg azt, miért is van averziójuk a nemzeti radikális párttal szemben. Merthogy a mintában minden jel szerint éppen a szurkolói attitűd gátolja az alanyokat a Jobbikhoz való erős kötődés kialakulásában. Az idegenellenesség hatása csupán addig szignifikáns, amíg be nem vonjuk a regresszióba a szurkolói klaszterbe való tartozást (18. táblázat). Hiába szimpatizálnak a szurkolók átlagosan a legerősebben a Jobbikkal, a mintában pont ők nem tudnak a leginkább azonosulni vele. Itt most Zaller azon előfeltevése érvényesült, amely szerint az egyének nem fogékonyak azokra az üzenetekre, amelyek nem egyeztethetők össze a predispozíciójukkal (Karácsony-Róna 2010). Az előbb láthattuk, hogy ez a predispozíció nagyon szorosan összefügg az érzelmi kötődéssel.

18. táblázat: A Jobbik-identitás meghatározói a mintában (Logisztikus regressziós modellek, esélyhányadosok, N=113)

	1. modell: szurkolói klaszter-változó nélkül		2. modell: szurkolói klaszter-változóval együtt	
	Exp (B)	Sig.	Exp (B)	Sig.
tekintélyelvűség (+)	3,619	0,022	4,626	0,015
romaellenesség (+)	1,815	0,322	1,767	0,371
idegenellenesség (+)	2,285	0,081	2,058	0,129

politikával való elégedettség (+)	0,961	0,929	0,974	0,954
település (dummy+=község)	0,646	0,500	0,672	0,556
életkor (+)	1,002	0,952	0,987	0,643
iskolai végzettség (dummy+=főiskolai vagy egyetemi diploma)	0,451	0,209	0,518	0,319
vallásosság (dummy+=semmilyen felekezetnek nem tagja)	0,481	0,358	0,386	0,252
veszprémi illetőség (dummy+=igen)	0,409	0,217	0,400	0,205
nem (dummy+=nő)	0,505	0,232	0,749	0,644
szurkolói klaszterbe való tartozás (dummy+=igen)	----	----	0,290	0,074
Nagelkerke R-négyzet	0,427		0,460	

Változók leírása: függő változó: a Jobbik értékelése a 7 fokozatú attitűdskálán legalább 5 volt (dummy,+); független változók leírása: tekintélyelvűség: tekintélyelvűség-skálán felvett érték, a magasabb érték radikálisabb álláspontot jelez; szurkolói klaszterbe való tartozás: az illető a szurkolói klaszterbe tartozik (dummy +); élt valaha Veszprémben (dummy+=igen), romaellenesség: a romaellenesség-skálán felvett érték, idegenellenesség: az idegenellenesség-skálán felvett érték, politikakával való elégedettség: mennyire elégedett azzal, ahogyan a politikai demokrácia intézményei ma Magyarországon működnek (teljes mértékben elégedett=1, inkább elégedett=2, nem tudja=2,5, inkább elégedetlen=3, egyáltalán nem elégedett=4);

Paradox helyzettel állunk szemben. Látható a vizsgálatokból, hogy az előítéletes vonások nem feltétlenül viselkednek egyformán. Hiába tanúsít valaki magas értéket az egyik ismérv szerint, ettől még egy másik ismérv felülírhatja annak a hatását. Pontosan ez történt a kutatásunkban szereplő szurkolókkal is, hiszen az erős romaellenességük konfliktusba került a gyenge idegenellenességükkel. Amennyiben nincs összhang a

szélsőjobboldali attitűdök között, akkor a Jobbik megítélése ellentmondásos lesz. De ez csak azon személyeknél okoz dilemmát, akik számára mindkét attitűd fontos. Ezt a fontosságot pedig az ügyben való involváltság okozza. Az idegenellenesség nem jelent gátló tényezőt azok számára, akik Marian Cozma és csapata iránt semlegesek maradtak. Tehát az eredmények éppen, hogy nem az érzelmi érintettség relevanciáját cáfolják, inkább a vizsgált ügy összetettségéről árulkodnak.

Összegzés és kitekintés

Ha megnézzük a választási térképet, akkor láthatjuk, hogy a Jobbik egy olyan településen tudott igazán átütő eredményt elérni, amelynek lakosságára az olaszliszkai esemény minden bizonnyal sokkolóan hatott. A gyilkosság áldozata, Szögi Lajos, a párt fővárosaként emlegetett Tiszavasvári szülöttje volt. 2009-ben a Jobbik szinte a semmiből kiemelkedve szerezte meg a városban az EP-voksok 41%-át. Nincs bizonyíték a két tényező kapcsolatára, de ha valamiben a tiszavasváriak szignifikánsan különböznek az ország többi lakosától, akkor az éppen a Szögi Lajoshoz fűződő kapcsolat minősége lehet. Ám az érzelmi bevonódás vizsgálata több szempontból is komoly kihívás elé állítja a kutatókat. Már a kötődés konceptualizálása sem egyszerű feladat, nem is beszélve az operacionalizálásáról. Ráadásul a társadalom tagjai számtalan színtérhez kötődhetnek (Schulze 1996), így kis túlzással nyomozni kell a lehetséges érintettek után. Mutz (2007) pedig egyenesen azt javasolja, hogy az affektív kötődést a fiziológiai tünetek kontrollálásával mérjük. Szerinte csak ez a módszer vezethet érvényes megfigyeléshez. Mindezek a bizonytalanságok indokolják, miért is nehéz egy ilyen puha változót bevonni a makroszintű kutatásokba.

Az esettanulmány témaválasztása azért esett a sajnálatos veszprémi tragédiára, mert az elkövetők származása és Marian Cozma ismertsége miatt ez a bűncselekmény túlmutatott a hagyományos szélsőjobboldali tematikán. Az egész országban a döbbenet vált úrrá a hír hallatán, és a Jobbik megerősödése kísértetiesen egybeesett ezzel az időszakkal (Rudas 2010). Jelen esetben hagyatkozhattunk a sportszociológia korábbi tapasztalataira, így a kötődés mérhetőségének problémáját valamelyest át tudtuk hidalni. Nem okozott bonyodalmat a lehetséges érintettek megtalálása, mert sok rajongó online közösségekbe tömörül. Ezek a körülmények lehetővé tették az érzelmi szempontok beható

elemzését. Habár a mintába bekerült szurkolók relatív többsége a nemzeti radikális pártot jelölte meg a legszimpatikusabb politikai erőként, de ebben a rajongás okozati szerepét nem tudtuk alátámasztani. Ezzel együtt az érzelmi bevonódás vizsgálata egyáltalán nem volt értelmetlen. Ugyanis nem csupán a bűnelkövetők határozták meg az ügy percepcióját, hanem az áldozathoz való érzelmi viszonyulás is számított. A Marian Cozma által megtestesített reprezentáció azonban komplex hatást indított el a rajongókban.

Úgy tűnik, az egyénen belül inkább sporadikus folyamatok zajlanak le, mégpedig olyan tényezők miatt, amik nem is feltétlenül politikai jellegűek. Mindannyian különböző színterekhez tartozunk, és ezek a privát szférához tartozó színterek mind hozzátesznek valamit az identitásunkhoz. Ezt az identitásunkat nem hagyjuk otthon, amikor elmegyünk szavazni, hanem nagyon is befolyásol bennünket a pártok közötti választásnál. Nüanszyninak tűnő személyes élmények jelentős tényezőkké válhatnak. Ahogyan Dunleavy fogalmaz: „döntő elem azoknak az interakcióknak, folyamatoknak és kapcsolódásoknak a feltérképezése, amelyeket a választópolgárok maguk fontosnak éreznek, akár rendelkeznek ezek közvetlen politikai következménnyel, akár nem” (Dunleavy 2003:285). Ezek mind befolyásolhatják a viszonyunkat a napirenden lévő ügyekhez. A szurkolók példája éppen azt mutatja meg, hogy az embereket számos olyan behatás érheti, amire eredetileg nem is gondolnánk. Esetükben kognitív disszonancia lépett fel, és a paradox helyzetet úgy oldották fel, hogy végülis nem mondtak le a számukra fontos dologról: a (külföldi) játékosok iránti rajongásról. Túl nagy ár lett volna ez az identitásukért cserébe. Ez magyarázhatja meg azt, hogy miért nem mentek el teljesen a szélsőjobboldalra és miért gyenge az elköteleződésük a Jobbik iránt, annak ellenére, hogy ők sem viszonyulnak pozitívan a romákhoz. Az érzelmi érintettség, a vonzódás számbavétele közelebb vihet minket annak megértéséhez, hogy miért nem volt egyenletes egy olyan párt térhódítása, amely stratégiáját az ügybirtoklásra építette.

Melléklet

Az adatfelvétel során használt kérdőív:

A tévében, rádióban, újságokban bizonyos témák rendszeresen előfordulnak. Kérem, értékelje a következő témákat aszerint, hogy Ön mennyire érdeklődik irántuk. Kérem, mindegyiket

osztályozza 1-től 5-ig, ahol az 5-ös azt jelenti, hogy nagyon érdekli az adott téma, az 1-es pedig azt, hogy egyáltalán nem.

- színház
- mozi, filmek
- könnyűzene, popzene
- sportesemények, sporttudósítások
- számítógép, számítástechnika
- környezetvédelem, környezetszennyezés
- egészséges életmód

És milyen gyakran szokta űzni az alábbi tevékenységeket? Kérem, hogy a tevékenységek mellett megadott válaszlehetőségek közül jelölje be az Önre jellemzőt. Milyen gyakran szokott Ön: (havonta többször/havonta/ritkábban/szinte soha)

- túrázni, kirándulni járni?
- barátokkal összejönni?
- sportolni?
- sportrendezvényekre, meccsre járni?
- múzeumot, kiállítást látogatni?
- könnyűzenei koncertekre járni?
- szórakozóhelyekre járni?

Most a sportrendezvényekről szeretném kérdezni, azon belül is a kézilabdáról. Ön mennyire érdeklődik a hazai kézilabda-csapatok mérkőzései iránt? (Legyen szó akár a nemzeti bajnokságról, akár a hazai csapatok nemzetközi szerepléséről.)

- nagyon érdekel
- eléggé érdekel
- kicsit érdekel
- egyáltalán nem érdekel

A veszprémi férfi kézilabda-csapat hazai és nemzetközi szinten is komoly rangot vívott ki magának. Szeretném felmérni, hogy Ön mennyire érdeklődik az MKB Veszprém KC csapata iránt. Kérem, jellemezze a saját érdeklődésének mértékét egy 1-től 7-ig terjedő skálán. A 7-es azt jelenti, hogy nagyon érdeklődik a csapat iránt, és közel érzi magához. Az 1-es pedig, hogy egyáltalán nem érdekli.

-1-7-skála

Ön látta már valaha is a csapat mérkőzésének a közvetítését?

- soha
- egyszer
- többször

Járt már valaha is a csapat mérkőzésén?

- soha
- egyszer
- többször

Esetleg kapott már valamelyik játékostól autogramot, dedikálást?

- soha
- egyszer
- többször

Az Ön hétköznapi (családi, baráti) beszélgetései során körülbelül milyen gyakran kerül szóba a veszprémi kézilabda-csapat?

- gyakran
- néha
- ritkán
- soha

Kérem, jelölje a most következő személyek közül azokat, akikről úgy tudja, hogy valaha is közülük volt a csapathoz.

- Éles József
- Sterbik Árpád
- Szathmári János
- Iváncsik Gergely
- Nagy László
- Stefan Kretzschmar

Tudomása szerint hány KEK-győzelmet aratott a csapat a története során?

- 0
- 1
- 2
- 3
- nem tudom

Tudomása szerint játszott-e már a csapat a Bajnokok Ligája döntőjében?

- igen
- nem
- nem tudom

Most a sajnálatosan elhunyt Marian Cozma-val kapcsolatban szeretnék néhány kérdést feltenni. A játékos 2006-ban került Veszprémbe. 2008-ban részese volt a csapat menetelésének a KEK-ben. Ön látta őt – akár a televízión keresztül, akár a helyszínen – játszani?

- a televízión keresztül: soha/egyszer/többször
- a helyszínen: soha/egyszer/többször

Megtörtént Önnel, hogy Marian Cozma-tól autogramot, dedikálást kapott?

- igen /nem

A sportoló halálának körülményeit dolgozza fel a Szíven szúrt ország című dokumentumfilm. Ön látta már ezt a filmet?

- igen/nem

A következőekben a tájékozódási szokásaival kapcsolatban szeretnék érdeklődni. Lentebb néhány sajtóorgánium van felsorolva. Ön milyen gyakran tájékozódik az alábbi napilapokból? (minden nap/hetente többször/ennél ritkábban/soha)

- Blikk
- Népszabadság
- Metro
- Magyar Nemzet
- Népszava
- Magyar Hírlap
- Nemzeti Sport
- Veszprém Megyei Napló

Milyen gyakran szokta az alábbi weboldalakat olvasni? (minden nap/hetente többször/ennél ritkábban/soha)

- Index.hu
- Origo.hu
- Napló Online

És az alábbi hetilapokból milyen gyakran tájékozódik? (minden héten/ havonta egyszer-kétszer/ennél ritkábban/soha)

- HVG
- Heti Válasz
- Helyi Téma
- Barikád
- 168 Óra

- Demokrata
- Magyar Narancs

A lentebbi televíziós csatornák közül melyiknek szokta nézni a híradóit? (minden nap/hetente többször/hetente egyszer/ritkábban/soha)

- MTV 1
- Duna TV
- RTL Klub
- TV2
- Hír TV
- ATV

Szeretném megkérdezni, hogy Ön mennyire érdeklődik a politika iránt?

- nagyon érdekel
- eléggé érdekel
- kicsit érdekel
- egyáltalán nem érdekel

Az ország előtt nagyon sok feladat áll. Lentebb néhány lehetséges állami teendő van felsorolva. Kérem, válassza ki közülük azt a hármat, amit Ön személy szerint a legfontosabbnak tart.

- a közalkalmazotti bérek felzárkóztatása
- a sport állami támogatásának növelése
- az államadósság mértékének csökkentése
- az infláció visszaszorítása
- a korrupció csökkentése
- a romák felzárkóztatása
- a környezet fokozott védelme
- az egészségügy javítása
- a bűnözés visszaszorítása
- munkahelyek teremtése

A közvéleményt mostanában nagyon foglalkoztatják különböző társadalmi, migrációs és etnikai jellegű kérdések. Szeretném megtudni, hogy mi az Ön álláspontja ezekkel kapcsolatban. A most következő részben állítások vannak felsorolva. Ön mennyire ért egyet az alábbi állítások tartalmával? (egyáltalán nem értek egyet/inkább nem értek egyet/inkább egyetértek/teljes mértékben egyetértek)

- A leghelyesebb, ha másként gondolkodókkal türelmesek és elfogulatlanok vagyunk, mert az új gondolatok segítik elő a fejlődést.
- A legtöbb ember nincs is tudatában annak, hogy életünk nagy részét titkos összeesküvések befolyásolják.
- A fiataloknak szigorú szabályokra és elszántságra van szükségük, hogy küzdjenek családjukért és hazájukért.
- Ennek az országnak nem annyira törvényekre és politikai programokra van szüksége, mint inkább néhány bátor, fáradhatatlan és odaadó vezetőre, akikben a nép megbízik.

És mit gondol az alábbi állításokról? (egyáltalán nem értek egyet/inkább nem értek egyet/inkább egyetértek/teljes mértékben egyetértek)

- Az itt élő külföldiek nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.
- Az itt élő külföldiek elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.
- Az országnak hasznára válik a tehetséges külföldiek befogadása.
- Az itt élő külföldiek miatt növekszik a bűnözés.

És a lentebbi utolsó véleményekkel kapcsolatban mi az Ön álláspontja? (egyáltalán nem értek egyet/inkább nem értek egyet/inkább egyetértek/teljes mértékben egyetértek)

- A romáknak több segítséget kellene adni, mint a nem romáknak.
- A romák közül sokan azért nem dolgoznak, mert nem kapnak munkát.
- Nem igaz, hogy a bűnözés a romák vérében van.
- A romák minden szempontból érettek arra, hogy a saját dolgaikban dönthessenek.

Összességében mennyire elégedett Ön azzal, ahogy a politikai demokrácia intézményei ma Magyarországon működnek?

- nagyon elégedett vagyok
- inkább elégedett vagyok
- inkább nem vagyok elégedett
- egyáltalán nem vagyok elégedett
- nem tudom

Az utolsók között szeretném megtudni, hogy Ön miként vélekedik néhány pártról. Kérem, hogy osztályozza mindegyiket 1-től 7-ig az alapján, hogy mennyire rokonszenvezik velük. A 7-es azt jelenti, hogy az adott párt nagyon rokonszenves Önnek. Az 1-es pedig, hogy nagyon ellenszenves. Kezdjük az MSZP-vel. (1-7 skála)

- Fidesz
- JOBBIK
- LMP

Végezetül néhány statisztikai adatot is szeretnék megkérdezni. Szeretném megtudni az ön életkorát (év).

Rákérdezhetek, hogy születésekor milyen vallásban keresztelték vagy jegyezték be?

- katolikus (római vagy görög)
- református (kálvinista)
- evangélikus (lutheránus)
- izraelita
- baptista, adventista, egyéb kisegyházak
- nem kereszteltek és semmilyen egyházba vagy felekezetbe nem jegyezték be
- nem tudom

Rákérdezhetek, hogy mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége? (amit már befejezett)

- kevesebb, mint 8 osztály

- 8 általános
- szakmunkásképző, szakiskola
- középiskola (gimnázium, szakközépiskola, technikum)
- felsőfokú szakképzés (OKJ)
- főiskola
- egyetem

Az Ön neme? (nő/férfi)

Kérem, jelölje be a település típusát, ahol jelenleg lakik.

- Budapest
- megyeszékhely
- város
- község
- egyéb (külföld)

Ön élt már valaha is Veszprémben? (igen/nem)

1. táblázat: A klaszterképző változók jelentősége a szurkolói csoport megalkotásánál

	F érték	Sig.
A veszprémi férfi kézilabda-csapat iránti érdeklődés mértéke	748,740	,000
A Nemzeti Sport olvasásának gyakorisága	58,813	,000
A kézilabda iránti érdeklődés mértéke	273,565	,000

A csapattal kapcsolatos interszónális kommunikáció gyakorisága	156,746	,000
--	---------	------

2.táblázat: A szurkolói típusba való tartozás összefüggése a lentebbi változókkal

	Cramer V-érték	Sig.
veszprémi illetőség	0,141	0,132
látta TV-ben Marian Cozma-t	0,303	0,001
kapott autogramot Marian Cozma-tól	0,168	0,071

	Cramer V-érték	Sig.
helyesen tudta a csapat KEK- győzelmeinek számát (dummy)	0,363	0,000
helyesen választotta ki a csapathoz köthető játékosok nevét (dummy)	0,481	0,000

3. táblázat: A médiafogyasztási szokásokkal kapcsolatos klaszter adatai a „tájékozottság” változó kialakításánál: az 1. klaszter takarja azt a 33 embert, aki a mintában az átlagosnál jobban tájékozódik

Final Cluster Centers

	Cluster	
	1	2
blikk	,82	,68
nepszabadsag	,70	,27
metro	,48	,66
magyarnemzet	,88	,39
nepszava	,39	,14
magyarhirlap	,61	,41
nepsport	1,21	,81
index	1,79	1,34
origo	1,58	1,34
hvg	,97	,42
hetivalasz	,64	,22
helyithema	,15	,36
l168ora	,48	,25
demokrata	,42	,15
magyarnarancs	,15	,15
mtv1	3,12	1,24
dunatv	2,55	,51
rtlklub	2,67	2,17
tv2	2,70	2,02
hirtv	3,15	,95
atv	1,33	,32

4. táblázat: A szurkolók idegenellenes attitűdjének összehasonlítása korábbi reprezentatív eredményekkel (az állításokkal egyetértők százalékos aránya a csoporton belül)**

Itemek	MTA Pszichológia Intézet és a TÁRKI 2002-es hazai reprezentatív felmérése	1995-ös National Identity Survey magyarországi eredménye	Szurkolók	Kontrollcsoport
Az itt élő külföldiek miatt növekszik a bűnözés.*	70%	77%	15,6%	46,3%
Az itt élő külföldiek elveszik a munkát azok elől, akik Magyarországon születtek.*	59%	65%	46,9%	56,1%
Az itt élő külföldiek nyitottabbá teszik Magyarországot az új eszmék és kultúrák iránt.*	52%	n.a.	40,6%	65,9%

*Mindhárom item esetében az eredeti megfogalmazásban az „itt élő külföldiek” helyett a „bevándorlók” kifejezés szerepelt, amelyet én a szó pejoratív kicsengése miatt a mostani kutatásban megváltoztattam. Más módosítás nem történt.

** A 2002-es kutatás részletes leírása olvasható Enyedi Zsolt, Fábián Zoltán és Sík Endre (2004:389) közös tanulmányában. Az 1995-ös vizsgálatról pedig Sík (1999) számol be.

5. táblázat: A mintában szereplők száma a vallási hovatartozás szerint (fő)

evangélikus (lutheránus)	4
katolikus (római vagy görög)	74
nem keresztelték és semmilyen egyházba vagy felekezetbe nem jegyezték be	25
református	10

6. táblázat: A mintában szereplők száma iskolai végzettség szerint (fő)

kevesebb, mint 8 osztály	1
8 általános	4
szakmunkásképző, szakiskola	23
középiskola (gimnázium, szakközépiskola, technikum)	39
felsőfokú szakképzés (OKJ)	16
főiskola	18
egyetem	12

7. táblázat: A mintában szereplők száma a településük típusa szerint (fő)

Budapest	17
megyeszékhely	30
város	34
község	31
egyéb (külföld)	1

Felhasznált irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2000): Az „önéletrajzíró” válaszadó. In: Angelusz – Tardos: *Pártok között szabadon: választók és társadalmi környezet a 90-es évek Magyarországon*. Budapest, Osiris

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) (2005): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA

Aronson, Eliot (2008): *A társas lény*. Budapest, Akadémia

Babbie, Earl (1996): *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest, Balassi

Baróti Judit – Darcsi István – Donát Tamás (szerk.) (2010): *Semmit Isten nélkül: Marian Cozma emlékére*. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata

Berent, Matthew K. – Boninger, David – Krosnick, Jon (1995): Origins of Attitude Importance: Self-Interest, Social Identification and Value Relevance. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol.68. 1. sz. p. 61-80.

Besnier, Niko (2009): *Sport as Vector of Global Connections: Tongan Rugby Players in Japan*. http://pacific.socsci.uva.nl/besnier/pub/Sports_Global_Connections.pdf , letöltés időpontja: 2011.01.02.

Bíró Nagy András – Róna Dániel (2011): Tudatos radikalizmus. A Jobbik útja a parlamentbe, 2003-2010. In: Lánczi András (szerk.): *Nemzet és radikalizmus. Egy új pártcsalád felemelkedése*. Budapest, Századvég p.242-284.

Bradburn, Norman M. (1983): Response effects. In: Rossi – Wright – Anderson (szerk.): *Handbook of Survey Research*. New York, Academic Press

Brown, Rupert (2007): Csoportközi viszonyok. In: Hewstone – Stroebe (szerk.): *Szociálpszichológia*. Budapest, Akadémia p.421-455.

Crawford, Garry (2004): *Consuming Sport. Fans, sport and culture*. London, Routledge

Csigó Péter (2003): Identitás és politika. A 2002. évi magyar választási kampány két botránya. *Politikatudományi Szemle*, 12.évf. 2. sz. p.173-207.

Csigó Péter (2005): *Közéleti diskurzusok és identitás a népszerű média terében*. http://www.mediakutato.hu/cikk/2005_04_tel/02_kozeleti/07.html, letöltés időpontja: 2010.09.08.

Duckitt, John – Jugert, Philip (2009): A Motivational Model of Authoritarianism: Integrating Personal and Situational Determinants. *Political Psychology*, Vol. 30, 5. sz. p. 693-719.

Dunleavy, Patrick (2003): Politikai viselkedés: intézményi és tapasztalati megközelítések. In: Goodin – Klingemann (szerk.): *A politikatudomány új kézikönyve*. Budapest, Osiris p.272-289.

Dunning, Eric (1999): *Sport matters: sociological studies of sport, violence and civilization*. London, Routledge

Duquin, Mary (2000): Sport and Emotions. In: Coakley – Dunning (szerk.): *Handbook of Sports Studies*. London, SAGE p.477-490.

Enyedi Zsolt – Benoit, Kenneth (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet. Választások Magyarországon, 2010*. Budapest, DKMKA p.17-42.

Enyedi Zsolt – Fábián Zoltán – Sik Endre (2004): Nőtt-e az előítéletek Magyarországon? In: Kolosi – Tóth – Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI p.375-400.

Enyedi Zsolt – Todosijevic, Bojan (2004): Kulturális elvárás vagy/és személyiség? Romaellenes előítéletek Magyarországon. *Educatio*, XIII.évf./4.sz.. p.567-583.

Enyedi Zsolt – Todosijevic, Bojan (2008): Authoritarianism without Dominant Ideology. Political Manifestations of Authoritarian Attitudes in Hungary. *Political Psychology*, 29.évf. 5.sz. p.767-787

Enyedi Zsolt (2004): Érték, értelem, érzelem. Politikai pszichológia Bibó nyomán. *Politikatudományi Szemle*, XIII. évf./4. sz. p.5-18.

Enyedi Zsolt (2009): A választói döntés logikája az online kutatás tükrében. In: Enyedi (szerk.): *A népakarat dilemmái*. Budapest, DKMKA-Századvég p.227-252.

Eysenck, Hans Jürgen (1996): A szociális attitűdök szerveződése. In: Lányi (szerk.): *Politikai pszichológia*. Budapest, Balassi p.90-115.

Fábián Zoltán (1999): *Tekintélyelvűség és előítéletek*. Budapest, Új Mandátum

Fábián Zoltán (2005): Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Budapest, DKMKA p. 207-243.

Falcous, Mark – Maguire, Joseph (2005): *Globetrotters and Local Heroes? Labor Migration, Basketball, and Local Identities*. <http://users.polisci.wisc.edu/schatzberg/ps616/Falcous2005.pdf>

Festinger, Leon (2000): *A kognitív disszonancia elmélete*. Budapest, Osiris

Fricker Jr., Ronald D. (2008): Sampling Methods for Web and E-mail Surveys. In: Fielding – Lee – Blank (szerk.): *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. London, SAGE p.177-195.

Halman, Loek (2007): Political Values. In: Dalton – Klingemann (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, p.305-323.

Hermes, Joke (2005): Burnt Orange: Television, Football and the Representation of Ethnicity. *Television and New Media*, 6.évf. 1. sz. p.49-69.

Jackson, David J. – Darrow, Thomas (2005): The Influence of Celebrity Endorsements on Young Adults' Political Opinions. *The Harvard International Journal of Press/Politics*. Vol.10. 3. sz. p.80-98.

Jasper, James (2006): Motivation and Emotion. In: Goodin (szerk.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford, p. 157-172.

Juhász Attila (2010): A Jobbik politikájának szerepe a pártrendszer változásában – különös tekintettel a cigánybűnözés-kampányra. In: Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2009-ről*. Budapest, DKMKA p. 61-64.

Karácsony Gergely - Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetősége okairól. *Politikatudományi Szemle*, 19.évf. p.94-123.

Karácsony Gergely (2005): A történelem fogságában. Generációk, életutak és politikai preferenciák Magyarországon. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak*. Budapest, DKMKA p. 161-207.

Krekó Péter – Juhász Attila – Molnár Csaba (2011): A szélsőjobboldal iránti társadalmi kereslet növekedése Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, XX. évf. 2. sz. p. 53-83.

Krekó Péter – Molnár Csaba (2010): A szélsőjobboldal iránti kereslet növekedése Magyarországon. In: Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2009-ről*. Budapest, DKMKA p. 57-60.

Lapchick, Richard E. (1999): Race and College Sports: A Long Way to Go. In: Shea, Daniel M. (szerk.): *Mass Politics. The Politics of Popular Culture*. New York, Worth/St. Martin's Press. p. 50-63.

Lipset, Seymour Martin (1995): *Homo politicus*. Budapest, Osiris

Luckmann, Thomas (2007): *Lebenswelt, Identität und Gesellschaft*. Konstanz, UVK Verlag

Maguire, Joseph (2000): Sport and Globalization. In: Coakley – Dunning (szerk.): *Handbook of Sports Studies*. London, SAGE p.356-370.

Marián Béla (2009): Milyenek a cigányok?: közvélemény-kutatás a „cigánykérdésről”. *Jel-kép*, 20. évf. 1. sz. p.3-22.

Markus, Gregory (1998): A politikai attitűdök szilárdságának és változékonyságának megfigyelése, felelevenítése, és „indoklása”. In: Hunyadi Görgy (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest, Osiris p. 252-271.

McGraw M., Kathleen (2006): Why and How Psychology Matters. In: Goodin (szerk.): *The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis*. Oxford, p.131-157.

Moksony Ferenc (1999): *Gondolatok és adatok. Társadalomtudományi elméletek empirikus ellenőrzése*. Budapest, Osiris

Munk Veronika (2009): Sztárság, elméletben. *Médiakutató*. 10. évf. 1. sz. p. 7-17

Mutz, Diana C. (2007): Political Psychology and Choice. In: Dalton – Klingemann (szerk.): *The Oxford Handbook of Political Behavior*. Oxford, p.80-100.

Rudas Tamás (2010): A Jobbik törzsszavazóiról. In: Kolosi – Tóth (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest, TÁRKI p. 512-526.

Schulze, Gerhard (1996): *Die Erlebnis-Gesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt, Campus Verlag GmbH

Sears, David – Hensler, Carl - Speer, Leslie (1979): *Whites' Opposition to „Busing”: Self-Interest or Symbolic Politics* <http://www.jstor.org/stable/pdfplus/1954885.pdf?acceptTC=true>

Sears, David – Levy, Sheri (2003): Childhood and Adult Political Development. In: Sears – Huddy – Jervis (szerk.): *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York, Oxford University Press, p.60-110.

Sík Endre (1999): The level and social basis of xenophobia in contemporary Hungary. In: Enyedi-Erős (szerk.): *Authoritarianism and prejudice: Central European perspectives*. Budapest, Osiris p.193-214.

Sík Endre (1999): The level and social basis of xenophobia in contemporary Hungary. In: Enyedi Zsolt- Erős Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspectives*. Budapest, Osiris p. 193-214.

Szabó Ildikó (2009): *Nemzet és szocializáció: a politika szerepe az identitások formálódásában Magyarországon, 1867-2006*. Budapest, L'Harmattan

Székelyi Mária – Barna Ildikó (2003): *Túlélőkészlet az SPSS-hez. Többváltozós elemzési technikákról társadalomkutatók számára*. Budapest, Typotex

Todosijevic, Bojan (1999): Relationships between authoritarianism and nationalist attitudes. In: Enyedi Zsolt- Erős Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspectives*. Budapest, Osiris p. 54-91.

Tóka Gábor (2006): Vezérek csodálói. A magyar választói magatartás nemzetközi összehasonlításban. In: Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006*. Budapest, DKMKA p.17-59.

Tóth András – Grajczár István (2011): Válság, radikalizálódás és az újjászületés ígérete: a Jobbik útja a parlamentbe. In: Enyedi Zsolt – Szabó Andrea – Tardos Róbert (szerk.): *Új képlet: A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA p.57-92.

Török Gábor (2005): *A politikai napirend*. Budapest, Akadémia

Vehovar, Vasja – Manfreda, Katja Lozar (2008): Overview: Online Surveys. In: Fielding – Lee – Blank (szerk.): *The SAGE Handbook of Online Research Methods*. London, SAGE p.177-195.

Vörös András (2009): Szimbólumképződési folyamatok a médiában: Olaszliszka. *Jel-kép*, 20.évf. 4.sz. p.3-30.

Weiss, Hilde (1999): On the present-day significance of the concept of the „Authoritarian Personality”. In: Enyedi Zsolt- Erős Ferenc (szerk.): *Authoritarianism and Prejudice. Central European Perspectives*. Budapest, Osiris p. 29-54.

Winter, David G. (2003): Personality and Political Behavior. In: Sears – Huddy – Jervis (szerk.): *Oxford Handbook of Political Psychology*. New York, Oxford University Press, p.110-146.

Zétényi Zoltán (1986): Vetélytárs-e a rockzenész? *Pedagógiai Szemle*. 36. évf. 3. sz. p. 254-262.
